

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Katedra českého jazyka a literatury
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání, Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání

PROZAICKÉ DÍLO JIŘÍHO HAUSSMANNA
PROSE BY JIŘÍ HAUSSMANN

Bakalářská práce: 10-FP-KČL-B-22

Autor:
Barbora KULÍKOVÁ

Podpis:

Vedoucí práce: doc. PhDr. Eva Štědroňová, CSc.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
54	0	0	0	23	0

V Liberci dne: 24. června 2011

Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2010/2011

Studijní program: Specializace v pedagogice
Forma: Prezenční
Obor/komb.: český jazyk – humanitní studia (bak.),
Společný základ se zaměřením na vzdělávání, Český
jazyk se zaměřením na vzdělávání (CJ-HU, CJ, PS)

Poklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
Kulíková Barbora	Boženy Němcové 652, Nový Bor	P08000692

TÉMA ČESKY:

Prozaické dílo Jiřího Haussmanna

NÁZEV ANGLICKY:

Prose by Jiří Haussmann

VEDOUcí PRÁCE:

doc. PhDr. Eva Štědroňová, CSc. – KCL

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Prostudování primární a sekundární literatury.

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- [1] MOCNÁ, D., PETERKA, J. a kol. Encyklopedie literárních žánrů. Praha - Litomyšl, 2004.
- [2] FORST, V. a kol. Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, díl 2, sv. 1. H-J. Praha, 1985 - 2008.
- [3] HODROVÁ, D. Utopie in Poetika české meziválečné literatury. Praha, 1987.
- [4] HOLÝ, J. Možnosti interpretace: česká, polská a slovenská literatura 20. století. Olomouc, 2002.
- [5] PÍŠA, A. M. Směry a cíle: kritické listy z let 1924 - 1926. Praha, 1927. [6] NEFF, O. Něco je jinak. Praha, 1995.
- [7] ADAMOVIČ, I. Slovník české literární fantastiky a science fiction. Praha, 1995.
- [8] SVOZIL, B. Předmluva k Divokým veršům a prózám. Praha, 1963.
- [9] SUS, O. Metamorfózy smíchu a vzteku. Brno, 1965.

Podpis studenta:

Datum:

Podpis vedoucího práce:

Datum:

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

Čestné prohlášení

Název práce: Prozaické dílo Jiřího Hausmanna
Jméno a příjmení autora: Barbora Kulíková
Osobní číslo: P08000692

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 24. 6. 2011

Barbora Kulíková

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Evě Štědroňové, CSc. za její odborné vedení, cenné připomínky a rady, které mi byly velkým přínosem při zpracování mé bakalářské práce.

Dále bych chtěla poděkovat své rodině za morální a finanční podporu během celého mého studia.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá prozaickým dílem Jiřího Haussmanna. Časově je práce orientována na období počátku minulého století. Důležitými mezníky jsou první světová válka, rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československé republiky. Cílem práce je charakteristika stylistických a žánrových rovin próz Jiřího Haussmanna. Podrobně zpracovává především román Velkovýroba ctnosti. Pozornost je dále věnována obdobnému románu Továrna na Absolutno Karla Čapka a srovnání románu Velkovýroba ctnosti právě s Čapkovým románem. Práce si také všímá Divokých povídek, na nichž jsou sledovány podstatné rysy Hausmannova stylu.

Klíčová slova: Hausmann, satira, zesměšnění, parodie, utopie, vynález, objektivismus, měšťácký svět, soudobá společnost, humoreska, sci-fi povídka

Annotation

The bachelor thesis deals with the prosaic work of Jiří Haussmann. It is concerned with the author's work in period of the beginning of the last century. Important milestones are the First World War, break up of Austria-Hungary Empire and formation of Czechoslovak Republic. The aim of this paper is the characteristic of stylistic and genre levels of Jiří Haussmann's prose. It processes the novel *Velkovýroba ctnosti* in detail. Attention is also devoted to analogous novel *Továrna na Absolutno* written by Karel Čapek. It compares novel *Velkovýroba ctnosti* with Čapek's novel. The thesis also notes *Divoké povídky* in which significant features of Haussmann's writing style are monitored.

Keywords: Haussmann, satire, ridicule, parody, utopia, invention, objectivism, middle-class world, contemporary society, humoresque, sci-fi story

Obsah

1	Úvod	9
2	Životopis	10
3	Charakteristika autorovy tvorby	11
4	Velkovýroba ctnosti	15
4.1	Kompozice.....	15
4.2	Žánr	17
4.2.1	<i>Utopie</i>	17
4.2.2	<i>Satira</i>	21
4.3	Tematická rovina.....	27
4.3.1	<i>Postavy</i>	28
4.3.2	<i>Poetika vlastních jmen</i>	30
4.3.3	<i>Jazykové prostředky</i>	32
4.4	Kritika románu	33
5	Porovnání románu Velkovýroba ctnosti s Čapkovým románem	
	Továrna na Absolutno	35
5.1	Továrna na Absolutno	35
5.2	Využití žánrů satiry a utopie	36
5.3	Základní podobnosti a odlišnosti románů	39
6	Divoké povídky	43
7	Závěr	50
	Literatura	53

1 Úvod

Jiří Haussmann je považován za jednoho z našich největších satiriků, přesto se jeho dílo dodnes nedostalo do širšího čtenářského povědomí. I když Haussmann zemřel velice mladý ve věku pětadvaceti let, jeho tvorba zaujímá významné postavení v literatuře po první světové válce a období první republiky.

Umělecký záběr mladého satirika byl široký: psal básně, epigramy, povídky a jeho nejobsáhlejší prózou se stal román *Velkovýroba ctnosti*. Svým dílem navázal na *havlíčkovskou tradici politické satiry*.¹ Nechal se inspirovat rovněž dílem Františka Gellnera, Josefa Svatopluka Machara a Viktora Dyka. Haussmannova satira je intelektuálně pronikavá a náročná. Ve své satire nikoho nešetří, ať už se jedná o politické strany nebo jednotlivé vrstvy společnosti.

Ve společnosti mladý spisovatel nebyl příliš oblíbený a výrazně se v ní neprojevoval. Sám o sobě tvrdil, že se ve větší společnosti chová neobratně.² Dokonale se však dokázal vyjádřit ve své tvorbě. Román *Velkovýroba ctnosti* dokončil, i když už byl ve velice špatném zdravotním stavu. Přes veškeré zdravotní potíže a možná právě kvůli nim dokázal na svět hledět s humorem. Ve svém životě se necítil příliš šťastný, protože nesnesl nespravedlnost, která vládla ve světě. Doufal však v nápravu a zlepšení situace ve společnosti.³

I dnes nás Haussmannovo dílo může oslovit útočnou satiričností, humorem a parodií. Některé dobové souvislosti z jeho tvorby nám již bohužel unikají a běžný čtenář je s obtížemi bude dešifrovat, avšak jeho tvorba stále dokáže poodhalit mnoho o době, v níž autor žil.

¹ Adamovič, I. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*, s. 83.

² Harša, Z. *Deníková zповěď Jiřího Haussmanna Jaký jsem* in *Literární archiv: sborník památníku národního písemnictví*, s. 251.

³ Harša, Z. *Deníková zповěď Jiřího Haussmanna Jaký jsem* in *Literární archiv: sborník památníku národního písemnictví*, s. 251.

2 Životopis

Jiří Haussmann se narodil 30. 10. 1898 v Praze v rodině prezidenta vrchního soudu, který se stal v roce 1926 ministrem spravedlnosti. Jeho bratr Ivan Haussmann byl karikaturista a autor knižních obálek. Jiří Haussmann jako chlapec často pobýval v Libochovicích a o prázdninách s rodiči v Německu na Baltu (až do války). Když mu bylo devět let, téměř ohluchl na pravé ucho. Vystudoval malostranské gymnázium a v roce 1922 práva na Univerzitě Karlově. V roce 1917 byl nucen narukovat. Vojenskou službu vykonával čtyři měsíce v Praze, krátce v Kostelci nad Labem, v důstojnické škole v Českých Budějovicích a u divizního soudu v Praze. V roce 1920 zahájil praxi u okresního soudu v Praze na Malé Straně, přitom se připravoval na vědeckou dráhu národohospodáře. Řadíme ho mezi představitele wolkrovsko- nezvalovské generace, přestože se s nimi osobně nestýkal. 7. 1. 1923 zemřel na tuberkulózu, pohřben je na Olšanských hřbitovech v Praze.⁴

⁴ Opelík, J. a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, díl 2, sv. 1. H-J*, s. 98-99.

3 Charakteristika autorovy tvorby

Jiří Haussmann byl básník a prozaik. Žánrově se zabýval satirou, na okolní svět reagoval ironií a posměchem. Sám si uvědomoval své jednostranné založení a nedělalo mu problém vysmívat se i sám sobě. Důkazem toho je jeho vlastní epitaf: *Básník Haussmann, mlád jak kotě, umřel tedy na soucotě.*⁵ Dokázal se na sebe dívat s výsměchem i ve svém nejtěžším životním období.

Podstatný díl Haussmannovy tvorby tvoří satira, ve které se zaměřuje na dobové společensko-politické otázky. Jeho projev považujeme za velice osobitý. Právem je srovnáván s Jaroslavem Haškem. Jiřího Haussmanna tak můžeme považovat za druhého největšího satirika české literatury dvacátého století, i když paradoxně je jeho dílo pro běžného čtenáře v podstatě neznámé.

Jeho životním postojem bylo *plout proti proudu*.⁶ Sklon k ironii, individualistické založení a vlastenecké cítění si odnesl z rodinného prostředí, ale zároveň se vzepřel konzervativnímu společenskému smýšlení a bigotnímu náboženskému cítění, které vládlo v jeho rodině. Programově stál mimo hlavní proud poválečné literatury, nikdy se nesblížil s wolkrovskou generací, ke které měl mít nejbliže. Odmítal dobové literární i společenské autority. Dokázal vést adresné boje, zaujímal postoj hrdého intelektuála, velice intenzívně žil svoji dobu (především co se politiky týče). Hlavní rysy jeho postoje a vývoje nemůžeme však dobře poznat z jeho životopisu, nýbrž z jeho satirického díla.

Jiří Haussmann začíná psát za první světové války. Píše satirické, veršované glosy k politické situaci a aktuálním událostem. Projevuje jimi svůj odpor k Vídni, monarchii považuje za cosi dějinně přežitého a nesmyslného. Důležitý je pro něj především osud národa a jeho svobodná budoucnost. Ve verších se tak Haussmann jeví jako radikální nacionalista. Své první příspěvky posílá do časopisu *Národ*. V roce 1917 se kolem tohoto časopisu sdružila radikální národně orientovaná inteligence. V *Národu*

⁵ Harša, Z. Deníková zpověď Jiřího Haussmann Jaký jsem in *Literární archiv: sborník památníku národního písemnictví*, s. 250.

⁶ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 6.

také debutuje a seznamuje se s Otokarem Fischerem, který se tak stává jeho přítelem a rádcem.

V roce 1919 satirik spolupracoval s časopisem *Republika*. V jejím prvním čísle podepisuje programové *Úvodní slovo*, čímž vymezuje svoje stanovisko pro verše po 28. říjnu 1918. Dále spolupracuje s Bassovými *Letáky* (1917-1918) a s časopisem *Šibeničky* (1918-1920).

Veškeré satirické zanícení Haussmann vkládá do *konfliktu pomyslného zájmu celého národa a zájmů vrstev, skupin a stran*.⁷ Haussmannovi připadá, že jednotlivé politické strany prosazují nezdravě svoje zájmy. K takové situaci však po 28. říjnu nutně muselo dojít. Básník se na tuto situaci díval negativně, pohlížel na ni stejně jako během světové války, tj. pod tzv. *celonárodním úhlem*.⁸ To se projevuje především ve dvou básnických skladbách: *Kde domov můj?* a *Sketa*, otištěných v květnu 1919 v *Šibeničkách* a poté přetištěných v jeho prvotině *Zpěvy hanlivé* (1919). Satirik zaujímá subjektivně vyhraněný postoj ke všem významným politickým stranám, nepřiklání se však k žádné z nich. Zesměšňuje všechny větší politické strany, a ještě více tak zvýrazňuje své ideové stanovisko, tím se stupňuje i komický efekt jeho veršů.

*Obecním blahem*⁹ Haussmann rozumí také boj proti nemorálnostem, které škodí nově vzniklému státu a národní jednotě. Ještě předtím píše tři nápadité básně, jež se obracejí k minulosti: *Čech zpívá c. k. vládě*, *Vilém II. zpívá* a *Pohádku o zakletém císařství*. V prvních dvou básních je patrná spolupráce s Bassem, *Pohádka o zakletém císařství* vyniká společenskou satirou. Těmito básněmi chtěl autor zdůraznit ostrou hranici mezi minulostí a budoucností národa. Přeje si, aby v Československé republice převládaly čestné vztahy. Nově vzniklou republiku pokládá za nový začátek, za možnost vytváření kladné morálky.

V této fázi však Haussmann posuzuje společnost pouze ze své *představy nutného nadtřídního vztahu k národu a republice*¹⁰, proto jeho satiru v tomto období můžeme

⁷ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 9.

⁸ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 9.

⁹ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 10.

¹⁰ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 11.

nazvat jako *státotvornou* či *konstruktivní*.¹¹ Satirik se tak identifikoval s programem umělců, kteří se seskupili kolem Bassových *Šibeniček*. Mezi Haussmannovy hlavní postoje patří jednak propagace obecného blaha ve státě, a také negativní vztah k ruské revoluci.

Zvrat v jeho názorech můžeme sledovat v jeho druhé a zároveň poslední básnické sbírce *Občanská válka* (1923). Zde se již politicky vymezuje a přehodnocuje svůj dřívější vztah k ruské revoluci. Mohli bychom to nazvat jako *výkyv doleva*.¹² Do *Zpěvů hanlivých* tak přiřazuje báseň *Noví Leonidové*, ve které kritizuje protibolševické projevy našich živnostníků. Národně demokratické odpůrce bolševismu pak dále zesměšňuje v hrdinsko-komickém eposu *Občanská válka* a ve *Snu*. Výrazem sympatií ke změnám v Rusku je jak významná kapitola v románu *Velkovýroba ctnosti*, tak i jedna z vrcholných Haussmannových básní *Volání doby*.

Haussmann rovněž postupně opouští vyhraněný objektivismus. Přestává publikovat v časopise *Nebojsa*, zřejmě kvůli protibolševické tendenci časopisu. Přispívá naopak do komunistického časopisu *Červen*. K satirikově názorové vyhraněnosti dochází především vlivem doby, kdy ztrácí iluze o novém státě. Vede ho k tomu také jeho silné sociální citění a intelektuální růst. Díky svému vzdělání snáze nalézá slabiny soudobého uspořádání společnosti. Ve *Velkovýrobě ctnosti* dospívá k poznání, že existují společenské nároky a hájené zájmy, které nejsou vždy oprávněné a týkají se pouze privilegovaných vrstev.

V Haussmannově změněném ideovém postoji však můžeme najít rozporuplnost. Důkazem toho je například fakt, že sice sympatizuje s ruskou revolucí, ale zároveň v roce 1920 vydává *Ošklivou pohádku o zlém draku Bolševínovi, hodném Vašku a jiných věcech podivuhodných* (*Divoké povídky*, 1922). Bolševiky satirik vnímá jako sílu, s níž se ruský národ musí teprve sžít.¹³ Rozporuplný je i autorův vztah k naší politické situaci na počátku dvacátých let. Opět u něj spatřujeme silné nacionální citění a negativní postoj ke komunistické straně. V jeho kratších prózách se ještě objevuje záporný postoj vůči většině politických stran a objektivismus, do své satiry však

¹¹ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 11.

¹² Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 12-13.

¹³ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 15.

nezahrnuje sociální demokraty. V roce 1920 satirik tiskne báseň *Hrobaři* v komunisticky orientovaném časopise *Červnu*, ale rok nato útočí proti Neumannově koncepci tohoto časopisu. V roce 1921 vydává také sarkastickou prózu *Vzorný spisovník*, ve které útočí na příslušníky wolkrovské generace. S wolkrovskou generací se Haussmann nikdy nesblížil, ať už to bylo z důvodů jeho individualistické povahy nebo kvůli jeho vadě sluchu (byl napůl hluchý), což ho vyřadilo ze společenského života. Nikdy se tedy nesžil s estetickým programem revolučního umění, jako tomu bylo u wolkrovské generace, smysl jeho nejvýznamnějších děl jim je však blízký.

Haussmann se negativně stavěl k měšťáckému světu, což dokazuje jeho román *Velkovýroba ctnosti* a sbírka veršů *Občanská válka*. I když ve *Velkovýrobě ctnosti* píše fantastický příběh o vynálezu a v *Občanské válce* satiricky komentuje soudobou politickou situaci, obě díla tak chápeme v bezprostřední souvislosti. Vyznačují se změnou satirikova ideového postoje, který se projevuje kritikou měšťáckého světa. Sbírkou *Občanská válka* se vysmívá jednotlivým projevům tohoto světa, román *Velkovýroba ctnosti* má obecnější charakter, předkládá celistvější, časově a místně rozsáhlejší obraz. Tyto dva tituly jsou vrcholem Haussmannova ideového vývoje, důkazem jeho kritického vztahu k buržoaznímu světu a sympatií k Sovětskému Rusku, shrnují jeho umělecké snažení. Nápadná je v nich především jazyková složka, která je nositelem satiričnosti více než u jiných autorů satir. Mnohdy tak nestaví na ději ani na situaci, nýbrž na slovní hříčce a parodii. Jde mu o *podstatu faktů, jednání, dějů, událostí, okolností a jevů buržoazního světa*.¹⁴

Svým intelektuálním rázem satiry dokázal Haussmann trefně zasáhnout cíl, a to daleko více, než je tomu u jiných autorů. Jeho umělecký projev proto může oslovit i dnešního čtenáře.

¹⁴ Svozil, B. Úvodem in *Divoké verše a prózy*, s. 20.

4 Velkovýroba ctnosti

Román napsal Haussmann v říjnu 1922. Reagoval jím na nedávno skončenou první světovou válku a na Čapkovo dílo *Továrna na Absolutno* (1922).

Děj se odehrává na smyšleném ostrově Utopie. Ostrov je rozdělen na dva státy. Severní část ostrova obývá multibilionář Matador Chrysopras a jižní část multibilionář Vampyr Argyropras. Vynálezce Fabricius vyrobí na ostrově látku, která dokáže umravnit člověka. Jedná se o jakousi energii, která když zasáhne nervový systém, zničí všechny egoistické pudy v člověku a nahradí je láskou k bližnímu. Oba boháči postaví ve své části ostrova stroj na výrobu této látky. Začnou obyvatelé Utopie nedobrovolně činit ctnostnými. Celá věc se však zkomplikuje zjištěním, že náboje obou zdrojů ctnosti jsou opačné a mezi obyvateli severu a jihu vládne zapřísáhlá nenávisť. Dojde tak k válečnému konfliktu, ze kterého opět těží oba multibilionáři. Román končí úplným zničením celého ostrova a tzv. novým začátkem.

4.1 Kompozice

Velkovýroba ctnosti se skládá z pětadvaceti kapitol a Epilogu. Kompozice románu je značně rozvolněná, některé kapitoly na sebe nenavazují. Dobová kritika Haussmannovu románu nejvíce vytýkala právě tuto dějovou nejednotnost. Román by se dal rozčlenit na dvě části, typické je pro něj prolínání různých žánrových forem. Události jsou řazeny chronologicky, tj. tak, jak šly postupně za sebou.

První část – od první do jedenácté kapitoly – nás seznamuje s vynálezem, který má umravňující účinky. Zneužijí ho však dva bohatí podnikatelé a lidstvo se tak jejich vlivem nedobrovolně stává mravné. V tomto úseku románu autor postupně využije různých stylových forem. Ve druhé, třetí a sedmé kapitole to jsou právnické a jiné dokumenty. Čtvrtá kapitola je téměř celá věnována životopisům sirotků, ze kterých se stanou bohatí podnikatelé. Detektivního žánru autor používá v páté a šesté kapitole. Hojně jsou taktéž žurnalistické postupy, které Haussmann uplatňuje nejvíce v deváté kapitole, jedná se o zpravodajství a publicistické žánry (článek, fejeton a recenze). Kromě jiného v této části najdeme v osmé kapitole inzerát do časopisu, verše, v desáté kapitole politický projev a dopis manželky rolníka, který úmyslně obsahuje řadu

pravopisných chyb. V jedenácté kapitole se poprvé objevuje mapka, která se pak stává součástí především kapitol líčících válečné události.

Ve druhé části románu, tj. od dvanácté do pětadvacáté kapitoly autor popisuje neblahé dopady vynálezu a zdlouhavý průběh války mezi obyvateli severní a jižní Utopie až do úplného zničení celého ostrova. V této druhé části se vyskytují kromě právnických a dalších dokumentů také prvky dobrodružného románu, a to ve dvanácté kapitole, a již zmíněné mapky, do kterých autor zakresluje válečnou situaci. V jednotlivých kapitolách se objevuje též poezie (úryvek z epeje ve třinácté kapitole a báseň *Píseň nenávisti*, která je narážkou na nepřičetnou reakci části německé poezie na válku v roce 1914), dále píseň (parodie písně Karla Hašlera *Bílý kvíteček*), nota¹⁵, úřední oznámení a prezidentský proslov. Celá osmnáctá kapitola podává přehled válečných novinových zpráv, na levé části stran románu zprávy z Nordvillu a na pravé ze Sudvillu téhož data.

Pavel Pešta Hausmannovi vytýká, že v románu nedokázal udržet nadsazený tón a v druhé polovině románu spíše jenom parafrázuje dobové události.¹⁶ Jako nejpravděpodobnější důvod, proč satirik nedopsal román ve stejném duchu, se jeví jeho nemoc. Zvláštní postavení má Epilog, ve kterém mladý satirik obhajuje sám sebe a způsob svého psaní, vede v něm jakýsi fiktivní rozhovor s Velikým Směrodatným. Veliký Směrodatný odsuzuje jeho dílo, které má podle něj pohoršlivou tendenci, vadí mu nevyváženost jednotlivých kapitol. Hausmann tím chtěl nejspíše předejít negativním kritikám a sám vysvětluje, o co mu v románu šlo:

*Toho jsem si vědom, slovnitý mistře, ale mně se nejednalo ani tak o děj, ani o jeho logičnost či psychologii – sloužil mi jen tak za kostru jednak oné, jak jste ráčil vyjádřiti, pohoršivé tendence, jednak všeho, co mělo platiti za humorné či satirické...*¹⁷

Nakonec autor dopisuje smířlivý konec, v němž se z Chrysopraxe a Argyropraxe stanou velicí přátelé a jejich potomci se dokonce do sebe zamilují a vše končí jejich

¹⁵ Nótou se rozumí oficiální sdělení jednoho státu druhému diplomatickou cestou.

¹⁶ Pešta, P. *Satirik převratu Jiří Hausmann*, s. 89.

¹⁷ Hausmann, J. Velkovýroba ctností in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 361.

sňatkem. V Epilogu tak Haussmann dokazuje, že sám sebe ani svůj autorský styl nebere příliš vážně. Terčem jeho satiry se stávají rovněž romány červené knihovny a spisovatelé, kteří jsou raději poplatní době, než aby svá díla psali v souladu se svým svědomím.

Celý román je odvyprávěn nezúčastněným vypravěčem, který není postavou ve fikčním světě románu, je pouhým zprostředkovatelem tohoto světa. Román je tak vyprávěn v er-formě. Autorský subjekt se projevuje až na samém konci románu v Epilogu. Co se týče postav, nejsou nijak blíže specifikovány, jsou to pouhé figurky. Ondřej Neff uvádí, že vypravěčovy *postavy jsou pouhá jména, pouzí nositelé vlastností. Autor je posouvá sem a tam podle předem vymyšlené šablony. Nemají žádný vnitřní život, nezávislý na autorově vůli.*¹⁸ Pochopitelné pak je, že román nemá ani žádného hlavního hrdinu.

4.2 Žánr

Velkovýroba ctnosti je nevyhraněným románovým žánrem, který se pohybuje na rozhraní utopie a satiry. Autor jej nazývá *nepravidelným románem*. Využívá v něm také dalších žánrů: dokumentárních (novinové, vědecké a právnické), žánrů detektivek i dobrodružných románů.

4.2.1 Utopie

Jedná se o žánr fantastické literatury líčící alternativní model společenského uspořádání v pomyslné zemi. Utopie se pohybuje na rozhraní naučné a krásné literatury, žánrově souvisí především s traktátem. Typickým místem děje je blíže neurčený odlehlý ostrov nebo alegoricky pojaté město. Typickou postavou je zbloudilý cestovatel, vynálezce či podnikatel. Utopii můžeme podle jejího myšlenkového ladění rozdělit na vážnou – klasickou, komickou / satirickou-parodickou a antiutopii / dystopii. Nápravné úsilí má společné se satirou, v novodobé literatuře potom se sociálním a politickým románem a se science fiction. Z tradičních typů románu souvisí s výchovným a iniciačním románem.¹⁹

¹⁸ Neff, O. Život krátký a slavný in *Něco je jinak: [komentáře k české literární fantastice]*, s. 157.

¹⁹ Mocná, D.; Peterka, J. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 666.

První náznaky utopie můžeme najít už ve středověku, kdy se utopie pohybovala mezi filozofií a literaturou. *Původně byla utopie vymezena zobrazením děje na smyšleném místě a ve smyšleném čase.*²⁰ Pojem utopie se rozšiřuje v 19. století, ve 20. století dochází k mísení žánrů utopie s fantastickým žánrem a science-fiction. Do 19. století se rozšiřovala tzv. klasická utopie (vážná), ve které se rozvíjela představa utopického místa jako ideálně fungujícího společenství, jež objevoval zbloudilý cestovatel. Tato podoba utopie se vyznačuje malou dějovostí, směřuje k traktátu a eseji. Psali ji například Platón, More, Campanella, Bacon. Souběžně se vyvíjela tzv. antiutopie (komická utopie), vznikala však již od starověku. Utopická představa a způsob jejího literárního zpracování jsou v ní parodovány, nalezneme zde kritiku soudobých poměrů. Patří sem například Lukianovy *Pravdivé výmysly* a Swiftovy *Gulliverovy cesty*.

Přestože v české literatuře není žánr utopie příliš rozšířený, oba jeho typy u nás najdeme. Klasickou vážnou utopii reprezentuje sedmá část Komenského *Školy na jevišti* (1656), v níž autor popisuje utopický ostrovní stát. V *Labyrintu světa a ráji srdce* (1623) má formu utopie první část. Za zvláštní typ vážné utopie považujeme Arbesův *Newtonův mozek* (1879), jeho utopie je totiž negativní. V tomto romanetu se objevuje deziluze z rozumu a vědy. V utopii tak došlo k významnému posunu. Prvotní komické utopie u nás vznikají až na konci 19. století. Jedná se o romány Svatopluka Čecha *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce* a *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do 15. století* (1888). Typický je v nich přirozený pohled na svět, zdomácnování velkých dějinných i planetárních událostí.

V české literatuře v oblasti utopie poté nastává odmlka. K jistému obnovení sice dochází před první světovou válkou, ale rozmach utopie datujeme až v první polovině dvacátých let. Tehdejší kritika nalézala příčiny této *vlny utopičnosti*²¹ především ve válce, v rozvoji technické civilizace a jednotvárnosti moderního života. Řadíme sem tato díla: hry Karla Čapka *RUR* (1920), *Ze života hmyzu* (1921, společně s Josefem), *Věc Makropulos* (1922), romány *Továrna na Absolutno* (1922) a *Krakatit* (1924), hru Josefa Čapka *Země mnoha jmen* (1923), román Jiřího Haussmanna *Velkovýroba ctnosti* (1922),

²⁰ Hodrová, D. Utopie in *Poetika české meziválečné literatury: (Proměny žánrů)*, s. 80.

²¹ Píša, A. M. Vlna utopičnosti in *Směry a cíle: kritické listy z let 1924-1926*, s. 142.

román Emila Vachka *Pán světa* (1925). Po roce 1925 je to hra bratří Čapků *Adam Stvořitel* (1927), Weissův román *Dům o tisíci patrech* (1929) a cykly povídek Vladimíra Raffela a jeho román *Obchodník sympatiemi* (1929).

Ve dvacátých letech se vyvíjí žánr mířící od utopie k vědecko-fantastické literatuře. Literatura tohoto směru většinou nedosahovala takových uměleckých kvalit, od přelomu dvacátých a třicátých let jí však stále přibývá (utopie autorů J. Akana, J. Bernadského, J. M. Trosky). Ve třicátých letech se tak utopie nejvíce vzdaluje od svého původního záměru.

Dodržíme-li původní pojetí klasické utopie, zařadíme do ní v naší literatuře pouze díla *RUR* a *Velkovýroba ctnosti*. I ta však prvotní úzké pojetí utopie přesahují. Utopická díla můžeme rozdělit podle dvojího typu syžetu. V prvním druhu se líčí utopická představa jiného uspořádání světa nebo cesta k jejímu uskutečnění, a také často její neúspěch. V druhém typu syžetu se popisuje, jak do fiktivní skutečnosti zasahuje *utopická* postava, utopista, nebo jak do světa vstupuje určitá zhoubná síla.²²

K prvnímu typu řadíme právě romány *RUR* a *Velkovýrobu ctnosti*; na druhém z uvedených románů budu dále sledovat znaky tohoto typu utopie. Náleží sem také romány *Země mnoha jmen*, *Přehrada*, *Pán světa*, *Dům o tisíci patrech*, hra *Ze života hmyzu* a *Adam Stvořitel*. Tento druh navazuje na klasickou vážnou i komickou utopii, neguje ale její *statičnost a neměnnost*.²³

Do druhého typu syžetu patří ve dvacátých letech *Továrna na Absolutno*, *Věc Makropulos*, *Krakatit*, *Obchodník sympatiemi*, ve třicátých letech *Válka s Mloky* a *Bílá nemoc*. Typ tohoto syžetu je bližší realitě, stírá se v něm hranice mezi skutečností a utopií. Působí tu určitý objekt či subjekt, který se postupně stává předmětem násilí a katastrofy. Takový subjekt nebo objekt můžeme najít i v syžetu prvního typu. Ve *Velkovýrobě ctnosti* je to *agatergie*, která dokáže umravnit člověka a stane se posléze příčinou války.

Jak uvádí Hodrová: *Ve všech dílech se utopický (fantastický) objekt-subjekt stává principem rozkrývajícím skutečnost, odhalujícím její rozpory, diferencujícím*

²² Hodrová, D. Utopie in *Poetika české meziválečné literatury: (Proměny žánrů)*, s. 84.

²³ Hodrová, D. Utopie in *Poetika české meziválečné literatury: (Proměny žánrů)*, s. 85.

*lidské charaktery, demaskujícím všechny sféry lidské činnosti.*²⁴ Nebezpečná síla přitom vyrůstá z každodennosti. Utopická bytost se teprve probouzí k životu nebo žije mezi námi. V jistém okamžiku se obrací proti člověku, který ji stvořil, změnil či zneužil. Rovněž *agatergie* působí ničivě teprve při hromadném etizování. Nejpodstatnější tak není vznik objektu nebo subjektu, nýbrž proces jeho ničivého vývoje. Vyvrcholením se potom stává válka, vzpoura, revoluce.

V klasických utopiích můžeme dělit tři základní typy postav. Prvním typem je postava cestovatele, objevitele utopie, která zaujímá roli diváka a svědka. V české utopii dvacátých a třicátých let se postava vynálezce, stvořitele či objevitele odsouvá do pozadí děje. V komických utopiích obvykle tento vynálezce rozpoutává síly zla a poté zmizí ze scény. Ve *Velkovýrobě ctnosti* se již v šesté kapitole románu dozvídáme, že profesor Fabricius spáchal sebevraždu, a tím mizí z děje.

Jako druhý typ postav vystupují v utopiích obchodníci, podnikatelé a vládcí. Ve *Velkovýrobě ctnosti* tuto roli zaujímají Matador Chrysopras a Vampyr Argyropras. Tento typ postavy se nevyskytuje v klasických utopiích, ale souvisí až s industriální, kapitalistickou společností. Bohatí podnikatelé Chrysopras a Argyropras tak působí jako odraz reality soudobé společnosti, jsou pojímání negativně a parodicky. Vynález zneužijí pouze ke svému vlastnímu prospěchu.

Mezi vynálezci a podnikateli bývá rozpor, který je vyřešen dohodou. Podnikatelé v těchto utopiích nastupují na scénu, jelikož vynálezci nekonají žádné hrdinské činy. Postava podnikatele tak vnáší do románu prvek dobrodružnosti.

Za třetí druh postav považujeme tzv. *jiné bytosti*²⁵, které jsou výtvozem prvního a druhého typu postav. Profesor Fabricius vynalezne *agatergii* a oba milionáři ji pak cestou násilí rozšíří mezi obyvatele Utopie. Následkem zneužití zázračné látky dochází ke katastrofě. Fabricius spolu se zámožnými podnikateli Chrysoprasem a Argyroprasem tak očividně rozehrávají děj románu a jsou odpovědní za celé neštěstí.

V utopiích převážně čapkovského typu se setkáváme s roboty a jinými bytostmi, které zasahují do lidského světa. Ve *Velkovýrobě ctnosti* vstupuje mezi lidstvo látka,

²⁴ Hodrová, D. Utopie in *Poetika české meziválečné literatury: (Proměny žánrů)*, s. 86.

²⁵ Hodrová, D. Utopie in *Poetika české meziválečné literatury: (Proměny žánrů)*, s. 89.

kteřá mění jednání člověka. Všichni lidé se po kontaktu s agatergií chovají přehnaně šlechetně a současně instinktivně nenávidí ty, co jsou nabiti opačnou agatergií. Stejně jako v případě robotů a jiných bytostí, také v tomto románě lidé ztrácí svoji individualitu a jsou pouhými nástroji pro Chrysoprasovo a Argyroprasovo zbohatnutí.

Hlavními postavami se posléze stávají kolektivní hrdinové, kteří postrádají svoji lidskost a individualitu. Tato kolektivní postava má přímou souvislost s tehdejší proměnou epiky, která odrážela proměny společnosti ve dvacátých a třicátých letech.

Důležitou roli hraje v utopii také prostor a čas. Jiří Haussmann umístil děj svého románu na ostrov Utopii, v tom se inspiroval dílem Thomase Mora. Smyšlený prostor je charakteristický pro klasickou utopii. Autor však nezůstává jen u fiktivního ostrova, ale v různých souvislostech zmiňuje i Československou republiku, Francii, Anglii, Německo nebo města Manchester, Chicago, Tokio a Prahu. Čas románu je neurčitý. K rychlejšímu spádu nastává při líčení válečných událostí. Děj je urychlen pomocí novinových zpráv, které podávají informace o válečném stavu. Takové zrychlení děje je běžné obzvláště u Karla Čapka. Právě v těchto pasážích se nejčastěji setkáváme s kolektivním hrdinou.

Již zmíněná žánrová smíšenost Haussmannova románu je rovněž typickým znakem pro české utopické romány 20. století. Haussmann většinou různých dokumentárních žánrů využívá parodicky.

4.2.2 Satira

Satirou se rozumí *komické vyjádření kritického postoje*.²⁶ *Satira je vedle humoru jednou ze základních modalit literární komiky. Komického způsobu zobrazení využívá k výsměšně kompromitujícímu demaskování nežádoucích jevů.*²⁷

Satira je jedním z nejstarších literárních žánrů. Objevuje se nejčastěji v obdobích krizí a zásadních společenských změn. Najdeme ji ve všech literárních druzích, ve veršované epice a intelektuálně laděné lyrice, v moderní literatuře převažuje v próze

²⁶ Mocná, D.; Peterka, J. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 612.

²⁷ Mocná, D.; Peterka, J. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 612.

a dramatu. Mezi základní satirické subžánry patří: satirické drama, komický epos, epigram, bajka, anekdota, aforismus.

Z časového hlediska i z hlediska žánrového typu můžeme satirickou tvorbu rozdělit na středověkou satiru, satiru pod vlivem klasicismu a osvícenství, satiru časopiseckou a typizující, moderní satiru a satiru socialistickou a antitotalitní.²⁸ Román *Velkovýroba ctnosti* patří k moderní satirě, která byla zlatým věkem české satiry od konce 19. století. Satira v této době nechce bavit, ale odhalovat negativní jevy a pomáhat je eliminovat ze společenského života. Preferovaným žánrem se stal satirický román a drama, veršovaná epika a satirická lyrika spějí k postupnému zániku.

Mezi významné osobnosti politické lyriky se satirickým postojem patří Josef Svatoopluk Machar, Viktor Dyk a František Gellner. Nejvýznamnějším dílem satirické literatury se staly *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (1921-23) Jaroslava Haška. Oblíbená byla aktuální politická satira, ve které autoři reagovali na problémy mladého státu. Vznikla řada satirických časopisů, například satirický týdeník *Nebojsa* a levicově orientovaný *Trn*. U autorů z okruhu *Lidových novin* v čele s Karlem Poláčkem se objevuje satira pojící se s humoristickou laskavostí. Jako nejtalentovanější satirik prvních popřevratových let se pak jeví Jiří Haussmann.

Uplatňování satirických postupů ve Velkovýrobě ctnosti

Základem satirického postoje je *radikálně kritický vztah vůči zobrazované skutečnosti*.²⁹ Tvůrce satiry má intelektuální a morální převahu nad zobrazovaným objektem a opovrhuje jím. Zásadní roli zaujímá v satirě obraz nepřítele. Satira je tak těsně spjata s dobovými společenskými a morálními normami, což můžeme zřetelně zpozorovat v románu *Velkovýroba ctnosti*. Román je plný kulturněhistorických narážek, zobrazuje léta poválečná a popřevratová.

Satira je efektivní díky *existenci dvojího významového plánu*³⁰, střetává se v ní realita a ideál. Ve *Velkovýrobě ctnosti* realitu představuje společnost, která má svoje chyby a nešvary, lidé si navzájem lžou a podvádí se. To však v románu není popsáno,

²⁸ Mocná, D.; Peterka, J. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 614-618.

²⁹ Mocná, D.; Peterka, J. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 612.

³⁰ Mocná, D.; Peterka, J. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 612.

avšak můžeme si to snadno domyslet, protože tato společnost zcela evidentně potřebuje umravnit. Ideálem je potom zetižované společenství lidí, které představuje dovršení duchovního vývoje.

Čtenář satiry však musí znát dobový kontext a v recepci dotvářet smysl díla, je třeba mít znalosti především o společenské a politické situaci nově vzniklého státního útvaru Československé republiky. Dnes nám k rozšifrování pomáhají vysvětlivky na konci románu.

Satira se vyznačuje používáním prostředků *karikaturně deformovaného obrazu kritizovaných jevů, ironického komentáře a parodických postupů*.³¹

Základní tvůrčí metodou *Velkovýroby ctnosti* je parodie. Parodie bývá obvykle vymezována jako *literární žánr imitující a karikující určité (literární) dílo nebo komplex určitých děl podtržením jeho typických rysů*.³² Tato definice je však zavádějící v tom smyslu, že parodie je spíše literárním postupem. Nemůže se jednat o samostatný literární žánr z toho důvodu, že neprošel žádným vývojem a v parodii také nenajdeme typické jazykové prvky. Využívá se především vlastností samotného parodovaného díla. Nejdůležitější je tak uvědomit si, jaká je funkce parodie v konkrétním kontextu literární tvorby. Nejčastěji rozlišujeme dva druhy parodie: *parodii komickou a satirickou*.³³ Přičemž Hausmann využívá ve svém románu obou těchto typů.

Hausmann používá jednak parodii různých žánrů: detektivek, dobrodružných románů a kovbojek. Celá pátá a šestá kapitola je věnována parodii žánru detektivky. Slavní detektivové Angličan Jack Morisson a Američan Mack Jorisson musí co nejrychleji zvládnout strastiplnou cestu na ostrov Utopie, oba musí překonat mnohé nesnáze. Hausmann zde paroduje dokonalé postupy a metody detektivů, jak tomu u tohoto žánru bývá zvykem. Oba detektivové se dostávají do situací, které jsou vzhledem jejich věhlasnosti zahanbující: Jak Morisson zjistí, že má malou zásobu benzínu, cigaretovým oharkem způsobí výbuch svého letadla, Mack Jorisson zmešká o šest minut letadlo, které ho má dopravit do Sudvillu a ukrytý v bendě je vyhozen

³¹ Mocná, D.; Peterka, J. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 612.

³² Pavera L.; Všetická, F. *Lexikon literárních pojmů*, s. 267.

³³ Pavera L.; Všetická, F. *Lexikon literárních pojmů*, s. 267.

z nákladní vzducholodě na širé moře. Parník, na který se dostal, má však namířeno jinam. Trapným situacím se oba detektivové nevyhnou ani na ostrově Utopii při pátrání po zmizelém profesoru Fabriciovi, například se navzájem považují za pohřešovaného Fabricia a hledaný dokument musí získat pomocí úplatku.

Prvky kovbojky a dobrodružného románu jsou obsaženy ve dvanácté kapitole. Autor popisuje prostředí námořnické krčmy, kde se hodně pije a pro slovo se nechodí příliš daleko. Bývalý mexický kovboj Cortadillo se popere s černochem Morengem kvůli *rudé Máry*. Hausmann v této pasáži využívá satirické parodie typických postojů různých národů včetně toho našeho: *Oba Čechové zaujali samozřejmě protilehlá stanoviska a poprali se ještě dříve, než došlo ke konfliktu mezi hlavními stranami.*³⁴, nebo Ruska: „*Oj, holubčici, sokolové jasní! Nač je vám bojem bohatýrským se utkávati? Tak, báťuškové: Posedíte si, vodky popijete, i s krasavicí se pomilujete a lehko vám bude; ale nač, táži se, je komu třeba Boha pokoušeti?*“³⁵

Mladý satirik dále paroduje různé dokumenty: právní, úřední záznamy či dopisy, rovněž dobový tisk – *Národní listy*, které pojmenovává jako Starovlastenecké listy, dále *Pražské noviny*, které nazývá Státní oficiální noviny, německé noviny nebo noviny vůbec. Zesměšňuje, jakým způsobem pravicový tisk v jeho době informoval o událostech v Rusku. Jeho parodie se nevyhýbá politickým stranám Rakouska-Uherska a Československé republiky (Národně demokratická strana v románě vystupující pod názvem strana všenárodněmezíchzákonapokroková) a jejich konkrétním členům (Karel Kramář).

Hausmann zesměšňuje mínění, že popřevratová Československá republika bude vzorem pro jiné státy a názor, že je naše republika populární na Západě, parodicky líčí ve scéně, kdy přistává detektiv Morisson ve Francii a místní obyvatel ho má za Čechoslováka: „*Cher ami! Drahý příteli! Ať žijí česko-francouzské styky!*[...]“ *Celé oživené náměstí uslyševši slovo „tchécoslovaque“ nejprve ztichlo, ale vzápětí zahřmělo spontánními ovacemi pro překvapeného detektiva. Provolána mu sláva, zapěna*

³⁴ Hausmann, J. Velkovýroba ctnosti in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 263.

³⁵ Hausmann, J. Velkovýroba ctnosti in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 263.

*československá státní hymna, na radnici vyvěšen prapor s říšským znakem a rychle přivolaný starosta chystal se vzácného hostě uvítati delším proslovem.*³⁶

Příběh o chudých chlapcích, kteří se stali milionáři, je parafrází oblíbeného šlágru *Já jsem sirotek v Praze rozený*, ve kterém si opuštěné dítě stýská po otci i matce. Autor převzal původní námět sirotka a přidal vyprávění o zbohatnutí.

Paroduje také báseň *Česká legie* Aloise Horáka či písničku Karla Hašlera *Bílý kvíteček*. Pro srovnání uvádím první sloku písně *Bílý kvíteček* a její parodii *Tučný salám*:

*Když jsem mašíroval ku hranici,
měl jsem bílý kvítek za čepicí,
za čepicí měl jsem kvítek bílý,
který dívčí oči orosily,
zrosily ho dívčí oči černé,
na důkaz té naší lásky věrné,
kterou jsme si spolu slibovali,
nežli jsme si sbohem dali.*³⁷

*Když jsem mašíroval k Bellicasu,
Měl jsem tučný salám na provazu,
Tra-tra, salám tučný, dva provázky,
Dala mně ho moje milá z lásky.
Proto jsem si salám ten
Na provázek dal,
Abych si ho po cestě
Celej nesežral.*³⁸

V románu jsou dále typické karikatury, narážky a další zesměšňování související zejména s politickou situací u nás i ve světě. Haussmann tak karikuje jak způsob vypovězení války Rakouska-Uherska Srbsku v červenci 1914, tak i primitivní válečnou

³⁶ Haussmann, J. Velkovýroba ctnosti in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 220-221.

³⁷ Hašler, K. Bílý kvíteček in <http://forum.vojsko.net/viewtopic.php?p=12554>.

³⁸ Haussmann, J. Velkovýroba ctnosti in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 315.

propagandu v rakouské armádě. Objevují se satirické narážky: na platnost císařských, rakousko-uherských dvorských dekretů a zákonů v nové Československé republice, na rozpory v táboře české buržoazie, na válečnou hysterii, která v roce 1914 ovládla část německé poezie. Se škodolibostí se zmiňuje o krachu plánů *bleskové* války, ironicky myšlená je narážka na Benešovy mírumilovné snahy, ironizován je rovněž způsob, jakým česká buržoazie zlikvidovala otázku socializace, na názorové rozpory mezi evropskými státy na vztah k sovětskému Rusku, na hospodářskou blokádu Ruska těmi, co usilovali o dosažení podnikatelského zisku.

Autor satiry mnohdy využívá zjednodušující stylizaci reality, kterou zakládá především na nadsázce. Takovou zjednodušující stylizaci nalézáme v příbězích dvou milionářů. Jejich životní osudy jsou téměř totožné, příhody ničím nekomplikované, líčené s nadsázkou a humorem. Jedná se o parodii založenou na totožnosti. To samé Hausmann uplatňuje i v případě dvou detektivů a u událostí v Nordvillu a Sudvillu (obdobné rabování, podobná prohlášení vládců obou států).

Hausmann také umí přeměnit paralelu v protiklad.³⁹ Důkazem toho je pasáž, kdy prezidenti obou *utopijských* států vydávají prohlášení. *Jihoutopijský* prezident postihuje v podstatě to samé jako *severoutopijský*, ale jeho výzva je psána ve zkratce a sleduje pravý opak. Zatímco *severoutopijský* prezident touží po míru, prezident Jihu si vždy přál válku.

Základním stavebním principem románu je kontrast, na kterém jsou vystavěny dějové linie i události. Kontrast Hausmann používá ve scénách jak před umravněním člověka, tak i po jeho proměně a také naopak po proměně a opětovném návratu do normálního stavu. Příkladem může být razantní změna chování zetizovaných zaměstnanců Starovlasteneckých listů, kteří v novém čísle kritizují sami sebe, své rubriky a obsah svých referátů.

K úplné proměně chování také dojde u návštěvníků krčmy. Nejprve se příslušníci různých národů poperou a poté se navzájem ošetřují a chlácholí: *Účinek této fantastické návštěvy byl překvapující. Všichni přítomní ztichli, zanechali hned boje a rozhlíželi se udiveně vůkol, jako by se byli právě probudili z dlouhého hypnotického*

³⁹ Pešta, P. *Satirik převratu Jiří Hausmann*, s. 92.

spánku. První se vzpamatoval Mexičan, přistoupil k Morgenovi a za hlasitého štkání jal se mu umývatí krvácející ucho čokoládovým likérem; černoch pak navzájem ofukoval modřinu jeho spánku, dotazuje se starostlivě, zda již přestává boleti [...] Někteří se objímali, jiní házeli nádoby s kořalkou a vyhrané právě obnosy pod stůl.⁴⁰

Neméně humorné jsou i další kontrasty, ve kterých se například změnil chování boxera v ringu tak, že přestává boxovat a diví se, proč ho protivník mlátí. Lahůdkář, který prodává nekvalitní zboží, se vlivem účinku *agatergie* kaje a prosí, aby si zákazník od něj nic nekupoval: „*Neberte, drahý pane, tuto hnusnou směs – je slátána z koňského masa a zkažených konzerv... a majonézu jsem vyrobil z „Ceresu“ a vaječných náhražek... na kolenou vás prosím, ctihodný pane, za odpuštění, vrátím vám peníze, jen si, prosím, to svinstvo neberte!*“⁴¹

4.3 Tematická rovina

Tématem celého románu je soudobá společnost, kterou Haussmann zesměšňuje v různých stylistických rovinách a všímá si jí v jejich nejrozmanitějších projevech. Jak uvádí Ondřej Neff, v románu najdeme tři velké námětové okruhy: jednak popis občanské války, která je v románě karikaturou poziční války příznačné pro první světovou válku. Do druhého tematického okruhu patří líčení politických poměrů Československa těsně po válce, kde se satirik vysmívá poválečnému šovinismu. Třetím důležitým tématem je bolševické Rusko. Autor se v závěru románu nechal inspirovat skutečnými událostmi probíhajícími v Rusku (ruská revoluce).⁴²

Jak už bylo řečeno, převážná část děje románu se odehrává na smyšleném *Utopijském* ostrově rozděleném na severní a jižní část. Čtenář je seznámen i s mapkou ostrova, do níž jsou zakresleny hory a řeky. Čas románu není blíže určen, ale čtenáři z něj mohou tušit aktuální přítomnost. Uvedena je doba občanské války, která trvá tři roky.

⁴⁰ Haussmann, J. Velkovýroba ctnosti in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 264-265.

⁴¹ Haussmann, J. Velkovýroba ctnosti in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 251.

⁴² Neff, O.: Život krátký a slavný in *Něco je jinak: [komentáře k české literární fantastice]*, s. 152-153.

4.3.1 Postavy

V románu najdeme několik konkrétních hlavních postav, mezi něž patří: profesor Fabricius, Matador Chrysopras, Mary Chrysoprassá, Vampyr Argyropras, Brutus Argyropras, Jack Morisson, Mack Jorisson, Excelsior. Důležitými postavami, kterými nejsou jednotlivci, ale celek, je potom obyvatelstvo *utopijského* severu a jihu, které mění svoji povahu podle toho, zda je uměle zetižováno nebo se chová přirozeně. Zvláštní postavení zaujímá sám vynález – *agatergie*.

Všechny tyto postavy jsou zjednodušeně podané, bez hlubších charakteristik. Jsou pouhým prostředkem autorova uměleckého záměru, s jejich pomocí rozvíjí svou satiru, ironii a humornou polohu.

Na samém začátku románu se setkáváme s postavou profesora Fabricia, který je tím, který vymyslí zázračný vynález – *agatergii*. Jedná se o jakousi energii, která v mozku člověka zničí všechny jeho egoistické pudy a pozmění je v nezištnou lásku k bližnímu. Profesor Fabricius věří, že bude možné umravnit tímto způsobem celé lidstvo, má pouze čisté, bezelstné úmysly. Realizace jeho záměru by však stála vysokou sumu peněz, proto se Fabricius obrací se žádostí o pomoc na vládu. Ale nakonec se oběsí, když zjišťuje, že jeho vynález nebyl na vládní úrovni schválen. Tato postava se v románu nachází jen proto, aby uvedla do pohybu děj.

Matador Chrysopras a Vampyr Argyropras nás naopak provázejí prakticky celým románem. Jejich životní příběhy jsou nápadně podobné, mají stejné povahy, záměry, životní cíle a hodnoty. Jejich jména slouží jako vtipná slovní hříčka. Autor na nich poukazuje na lidskou povrchnost, hamižnost a egoismus. Matador Chrysopras i Vampyr Argyropras se oba ze sirotek rafinovaným způsobem vypracovali v multibilionáře. Matador vystupuje jako *automobilový král* z Nordvillu a Vampyr jako *železniční král* ze Sudvillu. Oba založí mírové společnosti – Chrysopras *Pacifiku* a Argyropras *Eirenoforu*. Multibilionáři mezi sebou soupeří, nemají se v lásce a stále touží po větším bohatství. V průběhu románu dochází k proměně jejich vzájemného vztahu. Chrysopras a Argyropras spojí své síly, opět však jen s vidinou vlastního vyššího zisku.

Co se týče slovních hříček, ty Haussmann použil také v případě jmen dvou detektivů – Jacka Morissona a Macka Jorissona, které si najmou Chrysopras a Argyropras. Tyto detektivy spojuje jejich houževnatost a odvaha. Oba detektivové se při cestě za novým případem dostanou do trapných situací. Jackovi dojde benzin a Mackovi uletí letadlo, oba si ale ihned ví rady.

Brutus Argyropras, dvaceti čtyřletý Argyroprasův syn vystupuje v díle jako neschopný, zajímaví se jen o zábavu. Díky otci se mu dostane výborného vzdělání, stane se prezidentem Jihoutopijské republiky, státní záležitosti ho ovšem vůbec nezajímají. Mary Chrysoprassá, dcera Chrysoprasy, naopak oplývá lidumilností, stará se o pacienty v nemocnicích. Ani tato postava však není ušetřena Haussmannově satíře.

Další postavu vynálezce zaujímá Excelsior, který nakonec také zahyne. Excelsior radí Argyroprasovi ve všech státních záležitostech. Jedná se o velice vzdělaného člověka, způsobí však další katastrofy *Utopijské republiky*.

Kolektivním hrdinou románu je zetitované obyvatelstvo, které má společné znaky. Okamžitě změni své chování a každý umravněný jedinec se snaží o hospodářské, kulturní, sociální a mravní povznesení, všude propaguje ctnost. Dochází tak k řadě komických událostí, kdy se i ti největší nepřátelé k sobě začnou chovat shovívavě a padají si do náručí, neublížili by ani mouše a všude hlásají lásku k bližnímu svému. Toho však využívá zbývající jedno procento těch, kteří se vyhnuli zctnostnění: okrádají ostatní obyvatelstvo a těží z jejich mírumilovnosti.

Komplikovanější situace nastane tehdy, když se střetnou zetitovaní severané a jižané, a protože se navzájem nesnesou, dochází k válce, která se ale jeví jako velice výhodná pro zajištění zisku obou multibilionářů Chrysoprasy a Argyprasy.

Takže na konci románu dochází opět k odetitování obyvatelstva, protože situace je již neúnosná naprosto pro všechny. Válka už trvá tři roky a státu hrozí insolvence, a proto se oba milionáři rozhodnou zakročit. Excelsior dochází k poznání, že když se přeplní nádrže na výrobu *agatergie*, nastane vyrovnaní a obrovský blesk zničí veškeré účinky látky v lidech. Chování obyvatel se tak navrací do normálu, zmizí na jedné straně přehnaná láska k bližnímu a také pudová zášť mezi severem a jihem.

Vynález *agatergie* sice tedy vychází z dobrého úmyslu, ale je naprosto zneužit a tak vše od začátku spěje jen k tragickému konci. Autor tak kromě satiry na společenské a politické poměry v soudobé společnosti poukazuje na nebezpečnost zneužití vynálezů, v případě, že se dostanou do špatných rukou.

4.3.2 Poetika vlastních jmen

Hausmann v textu románu téměř nepoužívá běžně používaných jmen, ale postavy označuje jmény neobvyklými, cizokrajnými, mnohdy majícími charakter symbolů. Výjimkou je pouze jméno dr. Franze Halbhubera, náčelníka vojenské posádkové nemocnice v Praze. V době jeho působení v této funkci, tj. od roku 1916, krutě zacházel s českými vojáky a právě kvůli němu se mladý Hausmann musel vrátit po čtyřech měsících zpět do vojenské služby.

Jelikož se román odehrává kdesi v Tichomoří, rozhodl se autor vytvořit postavám exotická jména. Inspiroval se v tomto směru v jazycích klasických i současných. Jednu linii tvoří jména odvozená z řečtiny a z latiny. Z řečtiny pochází jména hlavních postav Matador Chrysopras a Vampyr Argyropras, volným překladem jmen obou jmen je výrobce zlata a výrobce stříbra. Nositeli významů jsou rovněž jejich křestní jména: Matador znamená zápasník s býky, hovorově význačná osoba, Vampyr je upír, vlkodlak. Jména tak poukazují na charakterové vlastnosti pojmenovaných. Hausmann použil rovněž jména z řecké mytologie: Daidalos, Ikaros, Hermes nebo Aeneas a Dido. Pojmenování pro vynález, tj. název *agatergie*, je odvozeninou z řečtiny (agathos = dobrý, ergon = dílo, čin). Z místních jmen je použito latiny u Dividetimperatského zálivu (z latinského rčení Divide et impera! = Rozděl a panuj!), přístav Bellicasus je odvozen od casus belli (válečná příhoda).

Z moderních jazyků Hausmann využívá především němčinu, francouzštinu a italštinu. Z němčiny jsou to vlastní jména osob: generálmajor Stramm (stramm = rázný, řízný), doktor Eisenbart (německy šarlatán), doktor Mirakel (německy zázrak), rotmistr Scharfmacher (sharf = ostrý, machen = dělati, činiti). Rovněž francouzštinu a italštinu využívá k tvorbě vlastních jmen: markýz Farnient (z italského far niente = lenošení, zahálka), vůdce hnutí Graveur (francouzsky šťoura).

Největší skupinu tvoří různě deformovaná jména existujících osob. K pravopisné úpravě dochází ve jménu dr. Mareše (prof. Maresh), jinde autor spojuje iniciálu křestního jména s příjmením a vzniká tak nakladatel Jotto z původního jména pražského nakladatele Josefa Otty. Uvádím některé příklady obměn jmen, v závorkách pak jejich skutečnou podobu: herec a kabaretiér Karel Mašle (autor populárních šlágrů Karel Hašler), veršotepec Sporák (autor básně Česká legie Alois Horák), dr. Arrachino (představitel národně demokratické strany dr. Alois Rašín), dr. Kramerius (představitel národně demokratické strany dr. K. Kramář), dobročinná Miss Mary Chrysoprasá (Mary Coudenhovová, předsedkyně rakouského Červeného kříže v Čechách), vrah Klandru (francouzský vrah žen Landru), uzenář Boula (pražský velkouzenář Koula).

Deformovaná jména mají mnohdy žertovnou podobu, například v případě těchto jmen: boxer Tack Nalley, generál rytíř Halla-Partna, baronka Tattochitla, lékař markýz Packáto, petrohradský profesor Pečenin, všennárodní poslanec Austér. Objevují se také jména literárních postav: starý sluha Kalibán (Shakespeareova postava dramatu *Bouře*), důstojnický sluha Schweyck (Haškův Švejek), lupič Antimone Hlupin (Leblancův hrdina Arsen Lupin). Některá jména mají tu funkci charakterizovat svým názvem postavu: ministr zemědělství Ballick, ataman Lup Lupič Sebercosedanov, předseda *utopijské* vlády Melenský (satirická přezdívka ruského advokáta a ministerského předsedy A. F. Kerenského kvůli jeho výmluvnosti), Dictator Vyk (jedná se o narážku na krajní pravice tendence básníka Viktora Dyka), ministr zahraničí earl of Frankodul (ironické zhodnocení Benešovy politické orientace na Francii).

Místní názvy mají také mnohdy symbolickou nebo deformovanou podobu. Například jméno průsmyku Pánská cesta je protějškem k Chemin des Dames (Dámská cesta), dějiště básně Antonína Horáka Česká legie, kterou Hausmann rovněž parodoval. Místo bojů Souchotinez vychází ze jména bojiště ve Francii za první světové války Souchez, v českém jazyce nám navíc připomíná pojmenování tuberkulózy. Údolí svatého Stanislava Kostky odkazuje na básníka Stanislava Kostku Neumanna. Žertovný smysl mají také šije Ohnutta nebo pevnost Neydetto.

4.3.3 Jazykové prostředky

V románu převažuje spisovný jazyk. V přímé řeči se ovšem vyskytuje často nespisovný jazyk a také vulgarismy, jazyk se tak stává prostředkem diferenciacie mluvy jednotlivých postav. V románu najdeme mnoho dialogů. Zvláště nápadné jsou dialogy mezi umravenými a lidmi nezasaženými *agatergií*. Nespisovným jazykem spolu hovoří obyčejní lidé, kteří nejsou zetitovaní, proto také v jejich řeči převládá obecná čeština, hovorová čeština a mnohdy i vulgární výrazy (...*tak mu rozflákáme držku, že bude modrej...ta blbá humanita...vočkovati*).

Jazyk jedinců napravených *agatergií* je naopak spisovný a dá se říci, že svým způsobem vznešený a básnický. Důkazem toho je následující citace z románu: „*Bratře, odpusť z hlubokosti milosrdenství svého mně bídnému – po šest měsíců jsem tě klamal, neboť z pouhé hanebné lenivosti jsem neohlašoval příchodu tvého slovu svému představenému. Až nyní – před několika okamžiky takorča – procitl duch můj i osvítila se mysl má a já jsem poznal, že i ty, i vznešený ministeriál, i vůbec všichni lidé až k nejubožejším z ubohých jsou vlastně moji bratři, které musím podle povinnosti své milovati, podporovati za zlé dobrým odměňovati, jim sloužiti a veškerými silami pomáhati – spěchám bratře drahý, abych dávné přání tvoje vyplnil a těžkou křivdu na tobě spáchanou odčinil.*“⁴³ Na této ukázce je patrná odlišnost běžné mluvy a řeči uměle umraveného, které spolu ostře kontrastují. U dialogů zetitovaných jedinců bezpečně poznáme, že se nejedná o běžnou řeč, lidé by spolu takto za normálních okolností nehovořili. Důsledkem takového postupu je vznik komického efektu a různých absurdních situací při konfrontaci právě dvou navzájem opačných pólů chování – člověk přehnaně mravný a běžný jedinec, který umí občas zalhat a hovoří spíše tak, jak se mu to hodí.

Pro text románu jsou typická dlouhá souvětí, kde mnohdy sloveso nebo přídavné jméno stojí na konci věty. Toho si můžeme povšimnout i v předcházející ukázce. Krátké věty jsou spíše výjimkou.

Autor běžně využívá archaických jazykových prostředků. Na mnoha místech románu se objevují přechodníky. Převládá přechodník minulý, například *chopiv*,

⁴³ Haussmann, J. Velkovýroba ctnosti in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 198.

vystoupiv, vypuknuvší, přibyvší, dále přechodník přítomný (*využívající, připravující, kochaje*). Časté je použití knižní koncovky infinitivu končící na -ti (*promluvíti, zabrániti, vyjádřiti, chopiti*). Haussmann využívá i dalších archaických prostředků, například: *musily* místo *musely*, *seznal* místo *poznal*, *vzácného hostě* místo *vzácného hosta*, *as* místo *asi*, *theoriích* místo *teoriích*, *takořka* místo *takřka*, *president* místo *prezident*, *potřebí* místo *potřeba*.

V textu jsou využity různé další stylové prostředky, jako je přirovnání, obrazná vyjádření, charakteristická jsou častá deminutiva, nápadné přívlastky a kontrasty. Obzvláště přívlastky plní v textu důležitou funkci, trefný přívlastek dokáže čtenáře pobavit a zhodnotit celou situaci (*zabedněnost hrstky zpátečnických dědků, racionální zužitkování lidské hlouposti, prostosrdeční venkované cookští*). Přirovnání jako: *Báťuškov se rozplakal štěstím jako dítě, ...oba bilionáři na sebe pohlíželi jako mladiství milenci...* působí také komicky. Na stejném principu jsou založeny kontrasty. Mají čtenáře především pobavit svou absurditou. Nejvíce patrné kontrasty nalzáme v pasážích, kde se změní chování jedince, který je zasažen agatergií, přičemž se mění jak jeho smýšlení, tak i jazyk.

Haussmann používá různé slovní hříčky a vymýšlí si také vlastní názvy. Slovní hříčky se dají rozdělit na dva druhy: jedny jsou uplatněny v rámci postav románu, sem patří jména hlavních postav *Matador Chrysopras* a *Vampyr Argyropras* a také jména jejich detektivů *Jack Morisson* a jeho pes *Box* a *Mack Jorisson* se psem *Foxem*. Druhý okruh těchto slovních hříček je zaměřen na konkrétní osoby, časopisy a noviny či politické strany, například *Dictator Vyk* (přesmyčka jména básníka *Viktora Dyka*), *veršotepec Sporák* (deformance jména *Aloise Horáka*), název strany *všenárodněmezíchzákonapokrokové* (satirická přezdívka pro národně demokratickou stranu). Text románu vyplňují skryté narážky, přezdívky a deformace jmen. Podrobněji se o tom zmiňují v části *Poetika vlastních jmen*.

4.4 Kritika románu

Román *Velkovýroba ctnosti* byl přijat velice rozporuplně. Dosti negativně na román reagoval Arnošt Procházka v *Moderní revue* a koncem prosince 1922 J. O.

Novotný v *Cestě*, a to ve stati s názvem *Satirik?*. Právě jeho kritika se Haussmanna hluboce dotkla.

Vesměs pozitivní stanovisko k románu zaujal Arne Novák v kritice z 29. prosince 1922 uveřejněné v *Lidových novinách*. Haussmanna obhajoval proti Novotného nepříznivé kritice. Oceňuje především Hausmannovu satiru mířící na všechny strany, kterou bychom mohli také vyzdvihnout:

Jeho síla nezakládá se tedy ani na fantazii příliš smělé ani intenci zvláště bohaté, nýbrž jednak na důmyslném daru kombinačním a jmenovitě na pronikavé schopnosti vypořádati vždy a všude onu hranici, kdy situace a činy přestávají býti vážnými a stávají se bezděky komickými; jest rozeným satirikem právě také tím, že tento výběr se nezastaví před žádným veřejným zjevem, který má v domnění obecném výsadu na posvátnou nedotknutelnost, a že nešetří osob ani stran, beře si na mušku zjevy a osobnosti našeho politického včerejška i dneška.⁴⁴

Velice příznivě na román reagoval Ivan Kříž v pravicovém týdeníku *Republikánský hlasatel* koncem října 1922. Další kritiky se věnovali srovnání Hausmannova románu s Čapkovým románem *Továrna na Absolutno* (Emil Vachek v *Nové době* a F. V. Krejčí v *Právu lidu*). Ostatní referáty si už Hausmann nemohl přečíst, protože již vyšly po jeho smrti. K jeho románu se tak vyjádřili Karel Meisnar v *Nových Čechách*, Václav Brtník ve *Zvonu*, Viktor Kripner ve *Studentském časopise*, Jan Menšík v *Prameni* a Jan V. Sedlák v *Národní kultuře*. Žádná z těchto kritik nezaujímala k satirikově dílu vyloženě negativní stanovisko.

⁴⁴ Novák, A. Velkovýroba ctnosti in *Lidové noviny*, s. 7.

5 Porovnání románu Velkovýroba ctnosti s Čapkovým románem *Továrna na Absolutno*

5.1 *Továrna na Absolutno*

Román *Továrna na Absolutno*⁴⁵ byl poprvé vydán v roce 1922. Nejprve ovšem román vycházel jednou týdně od 19. září 1921 do 10. dubna 1922 ve formě fejetonu v *Lidových novinách*. Do druhého vydání z roku 1926 autor doplnil předmluvu, ve které čtenářům vysvětluje nevyváženost jednotlivých kapitol románu. Čapek byl totiž v časové tísní kvůli termínům dodání dalších částí pro noviny.

Čapkova tvorba po první světové válce, která zahrnuje i utopický román *Továrna na Absolutno*, reagovala na nově vzniklou republiku a boj o politickou orientaci spolu s hrozbou válečného zneužití techniky a výstrahou nové války. Čapek byl sice na jednu stranu fascinován vědou a technikou, ale zároveň vědě ani technice nedůvěřoval.⁴⁶ Zavrhoval radikální lidské zásahy do přírody i do společnosti a naopak stavěl do popředí hodnoty obyčejného života v duchu své filosofie. V románu *Továrna na Absolutno* se takto vyslovuje s výraznou apelativní funkcí.⁴⁷

Děj románu začíná v roce 1943, kdy inženýr Marek chce prodat svůj vynález, zázračný stroj *Karburátor*, který dokáže získávat energii rozkládáním hmoty. *Karburátor* má však vedlejší účinky, které se projevují uvolňováním tzv. *Absolutna*. *Absolutno* na lidi působí v tom smyslu, že se obrací na víru, konají zázraky, cítí se osvícení, dostávají se do extáze a chovají se šlechtně. Lidé se tak stávají doslova náboženskými fanatiky, prosazují vlastní náboženské teze a jsou ochotní si za nimi stát i za cenu vlastního života. G. H. Bondy, prezident závodů MEAS, který vynález od Marka odkoupí, brzy začne stroj prodávat po celém světě. Nastává tak nejen obrovský nárůst výroby, ale současně fanatické náboženské víry. Ve světě začíná být všeho nadbytek, proto se zhroutí světový trh. Každý se snaží prosadit svou víru, a tak vyhrocená situace končí náboženskými válkami. Do tzv. Největší války je postupně

⁴⁵ Název *Továrna na Absolutno* se někde (např. v *Lexikonu české literatury*) objevuje také v podobě *Továrna na absolutno*, častěji se však setkáme s podobou s velkým písmenem ve slově *Absolutno* ve shodě s použitím velkého písmena v románu.

⁴⁶ Matuška, A. Doslov *Továrna na Absolutno* in *Továrna na Absolutno*, s. 169.

⁴⁷ Opelík, J. a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, díl 1. A-G*, s. 382-383.

zapojen celý svět. Lidé se snaží zbavit zázračných *Karburátorů*. Válka končí tím, že nemá jasného vítěze. V závěru románu se objevuje myšlenka, že nejdůležitější vírou je víra v samotného člověka. Závěrečné scéně odehrávající se po mnoha letech v hospodě U Damohorských dobová kritika vytýkala přílišnou idyličnost, která přebíjí utopický i satirický význam románu.⁴⁸

Román *Továrna na Absolutno* nejvíce zaujme svým humorem a komičností. Jako velice výrazná se v něm také jeví satira a parodie tehdejší společnosti. Čapek použil nové podoby románu, kterou pojmenovává *román fejeton*. Volí v něm osobitý jazykový styl, snaží se tak udržovat neustálý kontakt se čtenářem.⁴⁹

Román obsahuje několik hlavních myšlenek, které jsou pro Čapka důležité. Vyzdvihuje jedinečnost každého člověka, proto velice nerad v románu upouští od popisu charakterů jednotlivých postav k líčení válečných událostí. Čapek poukazuje na to, že každý má svou pravdu, kterou považuje za tu pravou. Je dobré respektovat názory druhých, měli bychom si však dát pozor na absolutní principy, které by mohly vést k tragickým důsledkům.

5.2 *Využití žánrů satiry a utopie*

Karel Čapek v *Továrně na Absolutno* stejně jako Jiří Hausmann ve *Velkovýrobě ctnosti* skrze žánr utopie kritizuje soudobou společnost a poukazuje na nebezpečnou hrozbu do budoucna. Oba romány díky žánru utopie působí nadčasově. Téma hrozícího nebezpečí a katastrof neztrácí na své aktuálnosti, a tak si tato díla zajišťují čtenářskou přízeň i po mnoha letech.

Jiří Hausmann zesměšňuje především buržoazní společnost. Karel Čapek svoji satirou míří také na soudobou společnost, konkrétně na bohatou vrstvu lidí, na církve, různé náboženské spolky a mimo jiné kritizuje rovněž válečné poměry. Při vzájemném porovnání satiry obou spisovatelů však zjistíme, že Hausmannova satira je adresnější, zesměšňuje konkrétní osoby, kdežto Čapek spíše nahlíží na společnost jako na celek.

⁴⁸ Pohorský, M. První utopické romány Karla Čapka in *Továrna na Absolutno; Krakatit*, s. 462.

⁴⁹ Pohorský, M. První utopické romány Karla Čapka in *Továrna na Absolutno; Krakatit*, s. 463.

V románu *Továrna na Absolutno* se vyskytují typy postav, které jsou příznačné pro žánr utopie. Postavu vynálezce představuje inženýr Marek. Obvykle tento druh postavy ustupuje z děje, jako tomu je u profesora Fabricia z *Velkovýroby ctnosti*, v tomto případě však tomu tak není. Ing. Marek sice nejvíce zasahuje do děje právě na samém začátku, ale objeví se i uprostřed románu v šestnácté kapitole, kdy za ním přijde G. H. Bondy. Vynálezce již neovlivní další dění románu, jen diskutuje s přítelem Bondym o *Absolutnu*.

Druhý typ postavy obchodníka a podnikatele zastupuje G. H. Bondy, ředitel závodů MEAS, který kupuje vynález za účelem zbohatnutí a už z toho důvodu to nemůže dopadnout dobře. G. H. Bondy využije objev *Karburátoru* ke svému osobnímu zisku, přitom však nemyslí na katastrofální důsledky. G. H. Bondy je tak negativní postavou. Sám zná vedlejší účinky Markova vynálezu, ale přesto *Karburátory* nechává vyrábět po celém světě. Na rozdíl od multimilionářů z *Velkovýroby ctnosti* však nevystupuje jen jako záporná postava. Například se projeví jako vlastenec, když už nechce stavět *Karburátory* v Čechách.

Absolutno i *agatergie* jsou geniální vynálezy, které samy o sobě nepůsobí ničivě. Špatnými se stávají až jejich zneužitím. Šíření *Absolutna* způsobuje náboženský fanatismus, kvůli *Karburátoru* se hroutí světová ekonomika. *Agatergie* lid obrací k šlechetnosti a mravnému chování, které v neúnosné míře způsobuje nesmyslné jednání a navíc lidé, kteří jsou nabití kladnou energií, se nesnáší s těmi, kteří jsou naplnění energií zápornou. V obou románech vyostřená situace končí ničivou válkou a zjištěním, že je třeba dát vše do pořádku, do původního stavu před použitím vynálezu.

V *Továrně na Absolutno* stejně jako ve *Velkovýrobě ctnosti* dochází k proměně hlavních postav v kolektivního hrdinu. Čapek se o tom přímo zmiňuje ve třinácté kapitole. Vypravěč lituje, že se nadále nemůže věnovat charakterům jednotlivých postav: *Kéž bych se mohl ještě pozdržet u svaté Elen! Kéž bych nemusel zrádně opustit R. Marka, který ve Špindlmühlu léčí své rozrušené nervy! Kéž bych mohl odkrýti pracující mozek průmyslového stratéga pana Bondyho!*⁵⁰

⁵⁰ Čapek, K. *Továrna na Absolutno*. Cit. dílo, s. 79.

Dějiště románu *Továrna na Absolutno* je zasazeno do naší země a jiných evropských států a začíná rokem 1943. Naproti tomu Hausmann děj románu *Velkovýroba ctnosti* situoval převážně na smyšlený ostrov Utopie a čas přitom blíže nespecifikoval.

Čapkovo použití parodie v textu románu je jiné než u Hausmanna. Čapek na rozdíl od Hausmanna využívá prostředků parodie pouze jako jednu složku díla, a to ve formě zkratk, stručných narážek, kdežto Hausmann své parodické motivy dlouze rozvádí. Příkladem takové rozvinuté parodie je rozvláčný popis toho, jak detektivové pátrají po zmizelém vynálezci profesoru Fabriciovi a poté po dokumentu o vynálezu, věnována je tomu celá pátá a šestá kapitola. Téměř celá čtvrtá kapitola zase líčí životopisy dvou milionářů, celá osmnáctá kapitola obsahuje válečná hlášení z novin. Pavel Pešta uvádí, že některé tyto pasáže působí zdlouhavě.⁵¹ Autor v nich však dovedně rozvádí svou parodii. Právě na těchto pasážích mohl mladý satirik plně prokázat svou schopnost nápodoby a karikatury. Byl ve svém živlu, když mohl zesměšňovat sloh detektivek, profesorský sloh, zprávy generálních štábů nebo zaujaté řeči poslanců.⁵²

Karel Čapek si naproti tomu vystačí se stručnými narážkami například na náboženský fanatismus: „*I v synagóze se poprali,*“ dodával pan Kéval. „*Sionisti strašně nařezali těm, co věří v Baala. Byli tam docela i tři mrtví, člověče.*“⁵³, senzacechtivost novinových zpráv či chamtivost českého rolníka. Čapek parodií míří k různým státům Evropy, nevyhýbá se ani našemu národu, když v románu uvádí, jak se u nás projevuje *Absolutno*, které přijímá způsob myšlení českého lidu: „*V Čechách například se chová jako kolosální individualista. Každý tam má své Absolutno na vlastní pěst.*“⁵⁴

Stejně jako se ve *Velkovýrobě ctnosti* objevují protiklady ve změně chování, tak je patrný kontrast chování jednotlivců před a po kontaktu s *Karburátorem*. Hausmann ovšem častěji využívá tohoto kontrastu tím, že představuje chování postavy nejprve před umravněním a pak bezprostředně po proměně. Tak je tomu na mnoha místech

⁵¹ Pešta, P. *Satirik převratu Jiří Hausmann*, s. 89.

⁵² Neff, O. Život krátký a slavný in *Něco je jinak: [komentáře k české literární fantastice]*, s. 143.

⁵³ Čapek, K. *Továrna na Absolutno*. Cit. dílo, s. 124.

⁵⁴ Čapek, K. *Továrna na Absolutno*. Cit. dílo, s. 116.

románu, například v případě starého sluhy Kalibána a obávaného poslance Rumdiburra, kteří se začnou chovat přívětivě; nebo v příbězích rozličných lidí (boxer, lahůdkář). U Čapka se spíš setkáváme s postavami již ovlivněnými vynálezem, jako tomu je ve čtvrté kapitole, kde továrník Machát by se rozdal pro bližního svého: „*Oh, všichni, jsme v tom zajedno, rozumíte. Ti chudí lidé jsou tak svatí. Jsou mezi nimi nemocní – Má dcera jim slouží, víte. Tolik jsme se všichni změnili!*“⁵⁵ Princip kontrastu u Čapka tedy není tak nápadný, u Hausmanna se setkáme s větší nadsázkou a zřetelnější kontrastností.

Co se týče poetiky jmen, Čapek na rozdíl od Hausmanna volil běžně užívaná jména jako Bondy, Marek, Machát, Homola, Brych, Blahouš, Košťál; také skutečná jména, například literární historik a kritik Arne Novák, redaktor *Lidových novin* Jaroslav Rejzek a filosof Emanuel Rádl. Komická jména zvolil jen v několika případech: Sir O’Patterney, americký vyslanec Horatio Bumm, ruský generál Buchtin, reportér Bill Prittom. Porovnáme-li tak poetiku jmen těchto dvou autorů, je zřejmé, že Hausmann více experimentoval se jmény, tvořil exotická jména a deformace jmen.

U jazykových prostředků Čapek více dbá na to, aby byl jeho román čtivý, a tak dostupný běžnému čtenáři. Hovorovou češtinou se chtěl přiblížit četbě lidového čtení.⁵⁶ Kdežto pro Hausmanna je jazyková složka důležitá především jako prostředek vyjádření jeho satiry.

5.3 Základní podobnosti a odlišnosti románů

Soudobá kritika spatřovala závislost románu *Velkovýroba ctnosti* na *Továrně na Absolutno* někdy i tam, kde šlo jen o obecné a dosti vzdálené paralely, které lze snadno vysvětlit jako ohlas shodných událostí a stejných dobových jevů, například události kolem války: diplomatická předehra války, mobilizační nadšení.

Bezprostřední shoda však panuje v pasáži, kdy dochází k popření událostí, které se staly v Hausmannově třetí kapitole a Čapkově čtvrté kapitole. V *Továrně na Absolutno* Česká tisková kancelář prohlašuje, že při slavnostním otevření Karburátorové

⁵⁵ Čapek, K. *Továrna na Absolutno*. Cit. dílo, s. 39.

⁵⁶ Opelík, J. a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, díl 1. A-G*, s. 383.

centrály nedošlo k žádným nepatřičným událostem. Ve *Velkovýrobě ctnosti* se popírá to, že se konalo zasedání ministerské rady, které jednalo o umravnění lidstva. U Haussmanna díky jeho právníckému vzdělání převládá odbornější vyjadřování. Pro porovnání uvádím oba texty:

„Oproti zprávám jednoho domácího listu, citovaného také za hranicemi, sdělujeme z nejlépe zpravených míst, že při slavnostním otevření Karburátorové centrály nepříhodily se žádné nedůstojné úkazy. V souvislosti s nimi složil starosta Velké Prahy svůj úřad a odebral se na léčení. Doyen Billington je naopak zdrav a čilý. Pravdou toliko jest, že všichni přítomní prohlásili, že tak mohutného dojmu posud nezažili“⁵⁷

„Oproti vyskytnuvším se pověstem o průběhu včerejší ministerské rady jsme zmocněni prohlásiti toto:

- 1. Ministerská rada včera vůbec nezasedala.*
- 2. Není dále pravdou, že v ní byl přednesen ministrem veřejných prací návrh na obligatorní umravnění lidstva a že při jeho projednávání vyskytly se mezi jednotlivými členy kabinetu jisté difference. Naopak jest pravdou, že návrh tento byl jednomyslně zamítnut.*
- 3. Tím odpadají samy sebou i ostatní nesmyslné zprávy o domnělé krizi vlády a jejím blízkém pádu.*

Proti šířitelům svrchu uvedených pověstí bude zakročeno ve smyslu § 65, odst. c, dvor. dekr. ze dne 28. VII. 1874, č. 369 Sb. z. a n.“⁵⁸

Haussmann z *Továrny na Absolutno* pravděpodobně převzal originální nápad dvou front, které bojují a vítězí na straně soupeřova území a celé teritorium si tak vlastně vymění. V *Továrně na Absolutno* ve dvacáté třetí kapitole protestanti zaberou katolické země a naopak, ve dvacáté páté kapitole francouzské pluky císaře Tonihobobineta doletí do Číny, čínské vojsko zase přes Sibiř do Francie a Španělska. Ve *Velkovýrobě ctnosti* si Nordville a Sudville vymění území, navíc autor válečnou situaci

⁵⁷ Čapek, K. *Továrna na Absolutno*. Cit. dílo, s. 58-59.

⁵⁸ Haussmann, J. *Velkovýroba ctnosti* in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 207.

zakresluje do mapek. Dalším společným znakem je to, že Čapek i Haussmann ve válečném běsnění zaujímají pozici kronikáře války.

Dobová kritika tak obviňovala Haussmanna z plagiátorství. V této věci si musíme ujasnit několik zásadních faktů. Čapek byl epikem a skvělým vypravěčem. Haussmann naopak nepsal žádné barvitě životní příběhy, ani se nepouštěl do psychologicky propracovaných charakterů postav. Haussmannovo spisovatelské umění spočívalo v jeho satíře, kterou dokázal rozvinout pomocí originálních nápadů a prostřednictvím propracované jazykové roviny.

V literárním umění je běžné přejímání motivů, ba i celých námětů. Haussmann taktéž napodoboval některá literární díla, jak tomu bylo i v případě *Velkovýroby ctnosti*. Mladý spisovatel románem nechtěl zesměšnit Čapkův román *Továrna na Absolutno*, ale chtěl vzbuzovat v čtenáři asociace s tímto více známým dílem a stupňovat tak komický efekt své literární tvorby.

Již dříve takto pracoval s máchovským motivem duchů a loupežníků při tvorbě básnické skladby *Sketa ze Zpěvů hanlivých*. Nerudovy metody použité v *Baladě o duši Karla Borovského* využil v protiludácké satíře *Legenda z Občanské války*. Ve *Velkovýrobě ctnosti* tak satirik pokračoval pouze ve své tvůrčí metodě.⁵⁹

I když se tedy Haussmann inspiroval *Továrnou na Absolutno*, literární postupy a postoj obou autorů jsou ale zcela odlišné. Haussmann měl jiný přístup ke světu i ke společnosti. Čapkův názorový postoj vyrůstal z pragmatické filosofie, kdežto Haussmann zaujímal důsledně materialistické stanovisko. U Čapka zasahuje do děje nadpřirozená síla, u Haussmanna agatergie ovlivňuje lidský mozek. Základní rozdíl těchto autorů však spočívá zvláště v přístupu k člověku. Toho si můžeme všimnout na utopických postavách objevitelů. Čapkův G. H. Bondy se sice zachová špatně, ale stále má dobré lidské jádro, naproti tomu multimilionáři Matador Chrysopras spolu s Vampýrem Argyroprasem se pouze sobecky ženou za vlastním ziskem, v románu působí výhradně jako záporné postavy. Rovněž Haussmannův závěr vyznívá více negativně jen s malou nadějí do budoucna. Román je ukončen tzv. Zbraslavským paktem, který zachrání lidi utopie před vymřením. Zatímco Čapek ukončuje své dílo

⁵⁹ Pešta, P. *Satirik převratu Jiří Haussmann*, s. 94.

s optimistickými vyhlídkami spojenými s vírou v člověka: „*Lidi mají nejdřív věřit v lidi, a to ostatní se už najde [...]*“⁶⁰ „*Každá víra a každá pravda má něco dobrého, a kdyby to bylo jen to, že ten druhý ji má rád.*“⁶¹

⁶⁰ Čapek, K. *Továrna na Absolutno*. Cit. dílo, s. 167.

⁶¹ Čapek, K. *Továrna na Absolutno*. Cit. dílo, s. 168.

6 Divoké povídky

Divoké povídky napsal Hausmann ve stejném roce jako román *Velkovýroba ctnosti*, v roce 1922. *Divoké povídky* vyšly v květnu, román *Velkovýroba ctnosti* v říjnu. Tato dvě prozaická díla na sebe navazují, *Velkovýroba ctnosti* se nechává inspirovat především povídkou *Metafyzický průmysl*.

Divoké povídky obsahují patnáct povídek. Povídka je *kratší próza ztvárňující v jistém nadhledu zvolený moment lidské existence*.⁶² Pojem povídky není jednotný v rámci české literatury, ani národních literatur. Můžeme však přeci jenom vymezit hlavní znaky povídky, k nimž patří: krátká délka (povídka je kratší než román), koncentrace na jednu dějovou linii a omezený úsek ze života. Oproti novele je svou stavbou povídka uvolněná, klade důraz na naraci a subjektivizovaného vypravěče. Podle tématu lze povídku rozdělit na milostnou, historickou, dobrodružnou, detektivní, fantastickou a humoristickou povídku.⁶³ *Divoké povídky* patří k humoristickým povídkám a některé z nich rovněž k fantastickým.

Nejprve Hausmannovi v časopise *Šibeničky* vyšla v říjnu 1919 povídka *Jízda Nicaragujskou republikou r. 1921*. Povídka má formu výňatku z cestopisu, popisuje zdoluhavou cestu z Aharpu do Colónu v Nicaragujské republice ve Střední Americe. Země Střední Ameriky byly tehdy charakteristické svým nepořádkem, a tak satirik v povídce zesměšnil chaos v dopravě. Terčem jeho satiry je již samotná budova nádraží: *Vnitřek vyplněn jest místnostmi, do nichž se většinou nesmí, automaty, které nefungují, jízdní řády, které neplatí, a úřadovny, v nichž se nic nedělá. Horní část stěn je vroubena vrstvou prachu, dolní spícími vojíny*.⁶⁴ Autor k textu přikládá tabulku zpoždění, ve které znázorňuje čas, o kolik hodin či dní se vlak zpozdí. S nadsázkou také popisuje dlouhou frontu na jízdenku, kterou však nakonec vypravěč neobdrží, protože se právě ten den jízdenky přestanou vydávat z důvodu zbytečnosti (hodně cestujících jezdí zdarma nebo *načerno*), a tak rovnou zaplatí pokutu.

⁶² Mocná, D.; Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 515.

⁶³ Mocná, D.; Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 517.

⁶⁴ Hausmann, J.: Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 167.

Od jara 1920 psal Hausmann prózu soustavněji a zvláště se jí věnoval od začátku roku 1921. Prvního dubna 1920 nechal uveřejnit v *Šibeničkách* *Ošklivou pohádku o zlém draku Bolševínovi, hodném Vašku a jiných věcech podivuhodných*, začleněnou do *Divokých povídek* pod zkráceným názvem *Ošklivá pohádka*. Formou pohádkového vyprávění autor představuje svou alegorii na dva odlišné společenské systémy uvedené v povídce jako Lhota Západní a Lhota Východní. Lhota Západní je prezentována jako celkem spořádaná a pokročilá vesnice, kdežto Lhota Východní je její pravý opak. Ve Východní Lhotě se usadí drak Bolševín, který sežere všechny zdejší občany. Západolhotští občané se shodnou na tom, že je nutné draka zabít, ale nikomu se do boje s drakem nechce. Když už zbývá jen hodný Vašek, který by mohl s drakem bojovat, přesvědčují ho do boje starý dohazovač Kamnář a prohnáný černokněžník Strašín. Jejich jména jsou deformací jmen československých politiků Karla Kramáře a Aloise Rašína. Nakonec vše končí dohodou s drakem, což západolhotským obyvatelům přináší mnohé výhody, jen hodný Vašek si zachová čisté srdce.

Další prózy nechává mladý spisovatel tisknout nadále v *Šibeničkách*, po jejich zániku v satirickém časopisu *Rarach*, *Kopřivý*, v *Lidových novinách* a v beletristickém časopise *Země*.

Divoké povídky obsahují tři kratší prózy s fantastickým námětem (*Metafyzický průmysl, -1, Ohrožené lidstvo*), které byly důležité pro jeho další tvorbu. Jiří Hausmann se v nich *dostal od básnické parodie k satirické sci-fi*.⁶⁵

Povídka *Metafyzický průmysl* pojednává o miliardáři Mr Wilkinsovi, který založí společnost s názvem Psychonecessa. Povídka je postavena na humoru a nadsázce. Do Psychonecessy přichází lidé za účelem uspokojení svých vyšších ideálních požitků. Závod se rozděluje na tři oddělení – etické, náboženské a estetické. Například v etickém oddělení se nacházely fackovací přístroje, gramofony s nahranými sprostými a urážlivými nadávkami, v jiném poschodí mohli zákazníci navštěvovat na smrt nemocné pacienty nebo jít dát žebrákům almužnu. V náboženském oddělení bylo možno například vyslechnout si telefonicky kázání a estetické oddělení se pyšnilo dokonalými reprodukcemi uměleckých děl. Brzy však již nikdo nepotřeboval těchto

⁶⁵ Neff, O. Život krátký a slavný in *Něco je jinak: [komentáře k české literární fantastice]*, s. 147.

služeb a podniku hrozil zánik. Společnost koupil Mr Morisson (všimněme si shodu jmen s detektivem Morissonem z *Velkovýroby ctnosti*), který dostal geniální nápad postavit rovněž *Ústav Zla*, kde člověk mohl ukojit také své egoistické pudy: „*Najmu lidi, hlavně vdovy a sirotky, kteří si nechají bez hlesu sprostě vynadat, popřípadě i nabít. Vyroším živým osobám k nerozeznání podobné automaty, jež bude lze do sytosti vraždit, znásilňovat, mučit, okrádat a olupovat (kořist ovšem bude nutno navrátit). Otevru hnusný bordel. Budu prodávati nejsilnější lihoviny*“⁶⁶ Morisson slaví se svým nápadem velké úspěchy a stane se králem celého světa.

Další sci-fi povídka s názvem *-1* se zabývá tématem národního hospodářství, v níž je *obsažen satirický šleh na labilnost československé měny*.⁶⁷ V Curychu klesne hodnota naší měny na -1 a lidé se tak vrhají do absurdních situací, kdy se snaží co nejrychleji zbavit svých peněz. V obchodech lidé dostávají nejen zakoupené zboží, ale vrací jim i patřičný obnos, věřitelé nabízí bezúročný úvěr, dlužníci spěchají platit své závazky, továrníci zvyšují mzdy, kapsáři a zloději podstrkují každému do kapes peníze. Situace se navrácí do normálu, když nový ministr financí dochází k rovnici $-1 \times -1 = 1$.

Poslední fantastickou a zároveň humoristickou povídkou je *Ohrožené lidstvo* s podtitulem *Senzační film*. Hrdina povídky profesor Kisyf vynalezne přístroj, který dokáže přeměnit duševní energii ve hmotu. Vynález funguje tak, že stačí do něj pronést nějakou hlubokomyslnou myšlenku a ta se promění kupříkladu ve zlato. Tak například z obyčejné matematické poučky vzniklo 12 g průhledného křišťálu. Profesor zjistil, že z básnického a literárního umění lze získat potravu, což byla rovněž příležitost pro satirické využití: z Hálkových *Večerních písní* vznikl přesládlý sirup, z Macharových *Božích bojovníků* byla ostrá paprika, z S. K. Neumanna vyšel krocan nadivoko, z Wilde a Shawa pouhé houby a z revolučních veršů jen dršťková polévka. Ve světě vzniká situace, kdy je všeho přebytek. Naneštěstí však dojde k vyčerpání veškerého umění, a tak vynálezce najímá lyriky, kteří by tvořili nová básnická díla pro zázračný stroj. I tato díla postupně ztrácí svého ducha, potravu ubývá a lidstvu hrozí hladomor. Generální ředitel Crawford propustí všechny literáty, kteří v důsledku toho páchají hromadné sebevraždy. Crawford nechává sebrat kosti umělců a z nich potom vzniká

⁶⁶ Haussmann, J. Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 134.

⁶⁷ Čutka, J. O Jiřím Haussmannovi in *O české satíře: Sborník statí*, s. 289.

umělé hnojivo pro neplodnou půdu, a tak opět lidstvo získává potravu běžným způsobem. Tato povídka se vyznačuje stejným námětem, jako má pozdější *Velkovýroba ctnosti*: geniální vynález, který je sestrojen pro dobré úmysly, nakonec způsobí katastrofu.

V dalších povídkách autor využívá především slovního i situačního humoru. Povídky jsou vystavěny na parodii a satíře, která se dotýká nejrůznějších sfér života soudobé společnosti. Z tradičního útvaru humoresky vychází povídky *Dánové v Praze*, *Řečnické cvičení* a *Špička*.⁶⁸

Humoreska *Dánové v Praze* nás zavádí do prostředí fotbalového zápasu. Vypravěč a jeho přítel Vopička se rozhodnou předstírat, že jsou Dánové. Mluví na sebe větami, které nedávají smysl, využívají k tomu některých dánských slov. Všichni jsou falešnými Dány uchváteni a chtějí s nimi navázat přátelské styky. Zde se Hausmann vysmívá přehnané náklonnosti našich lidí k cizincům. Lest je prozrazena ve chvíli, když se na scéně objeví muž hovořící výborně dánsky. O kvalitě této originální povídky značí také její zařazení do titulů *Ofsajd a jiné sportovní povídky* a *Česká povídka (1918/1968)*.

Povídka o neúspěšném studentovi Václavu Šmejcovi, *Řečnické cvičení*, je postavena na gradaci děje. Václav Šmejc chce prokázat své nedocenené umělecké kvality na zadaném řečnickém cvičení. Vybírá si dokonalé téma, které však neustále mění a cvičení odkládá na další dny, až ten poslední den požádá spolužáka o opsání.

Povídka *Špička* je parodií přílišné poctivosti. Neznámý pán zahodí dřevěnou špičku na cigarety a poctivý vypravěč se ho snaží vypátrat a vrátit mu ji i za cenu vlastních dluhů. V povídce nalezneme mnohé absurdní situace: vypravěč si potřebuje koupit nové kalhoty a zimník. Peníze, které měl na věci připravené, postupně však půjčuje příteli a nakonec dochází k názoru, že vlastně nové kalhoty ani zimník nepotřebuje. Jako nejabsurdnější se pak jeví celé pátrání po majiteli špičky, jelikož se vymyká zdravému rozumu. Za povšimnutí stojí parafráze z tehdejšího populárního šlágru *Já jsem sirotek v Praze rozený*, který autor v jiném kontextovém významu použije i v románu *Velkovýroba ctnosti*.

⁶⁸ Pešta, P. *Satirik převratu Jiří Hausmann*, s. 74-75.

Zbývající povídky jsou rovněž především humorné, ironické, využívají postupů parodie a satiry a mají mnohdy absurdní závěr. Taktéž v nich se autor vysmívá politikům, novinářům, vědcům a lidské hlouposti a omezenosti vůbec.

V povídce *Automobil* tři učenci rozebírají své teorie vzniku slova automobil. Povídka je založena na absurdní jazykové hře, parodická jména poukazují na vlastnosti jednajících postav. Podle jedné z postav učenců, prof. dr. Josefa Rozbírala, vzniklo slovo auto z anglického out, Tommy a bill a znamená tak doslovně „*Tom jsoucí mimo zákon*“⁶⁹. Druhý badatel prof. dr. Václav Hnidopich nesouhlasí s profesorem Rozbíralem a původ slova vidí v citoslovci au, tom znamenající řecky zuby a obil z latinského nobilis = vznešený. Automobil podle profesora Hnidopicha má tedy následující český překlad: „*Běda, vznešený vyražeč zubů*“⁷⁰. Třetí z vědců PhDr. Vlastimil Jazykadar zavrhuje obě dvě teorie a předkládá tu svoji, a to že slovo automobil má doslovný překlad „*srpnový člověk-kobyla*“⁷¹. Povídka je absurdně ukončena nešťastnou smrtí všech tří učenců zaviněnou právě automobilem.

Povídka *Pymon* staví na vymyšleném slovu *Pymon* a na tom, jak se lidé snadno nechají napálit a udělat ze sebe hlupáky. Neznalost slova, kterou si lidé z vypravěčova okolí nepřiznají, vede k jejich zesměšnění. Hrdina používá tohoto smyšleného slova v každém rozhovoru, jak se mu to hodí. Každý z účastníků hovoru předstírá, že slovu *Pymon* rozumí, a tak vznikají mnohé humorné situace. Například:

„*Co soudíte, pánové, o včerejší Pymonově řeči na janovské konferenci?*“ otázal jsem se následujícího jitra kolegů v úřadě.

„*Hm...totiž, Pymonově? Ano... Vlastně, přiznávám se, že jsem dnes ještě ani pořádně nečetl noviny... spěchal jsem jaksi...*“ vylouval se dosti neobratně kolega Novotný a rychle se zabořil do práce.⁷²

„*Tak, pane vrchní, třeba jeden ten přírodní řízek s pymonskou omáčkou, ano?*“

„*To snad, prosím...*“

⁶⁹ Haussmann, J. Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 138.

⁷⁰ Haussmann, J. Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 140.

⁷¹ Haussmann, J. Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 141.

⁷² Haussmann, J. Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*, Cit. dílo, s. 152.

„Nemáte? Hm; bylo mi řečeno, že váš hotel náleží k prvotřídním – že máte francouzskou kuchyni...“

„Ó prosím, prosím. Rozuměl jsem jen špatně. Jeden přírodní řízek s pymonskou omáčkou račte si přát; prosím, okamžitě...“

Omáčku přinesl hovězí.⁷³

Elektrika byla nabita.

„Človče, už jste mi potřetí šláp na nohu – vy pymone jeden!“

„Co? Co?? Pane, jste-li inteligent, legitimujte se mi! Podám na vás žalobu pro urážku na cti!“⁷⁴

Podobu fejetonu má *Vzorný spisovník*, ve kterém autor satiricky míří na komunismus a proletářskou poezii. S ironií čtenářům radí, jak se stát oblíbeným lyrickým básníkem, dramatikem nebo úspěšným lidovým romanopiscem. Například lyrický básník by měl vstoupit do komunistické strany, číst verše S. K. Neumanna a Fráni Šrámka, založit vlastní časopis zvaný Zlost, Kost či Chvost a v jeho kritické části se nechat co nejvíce chválit.

Povídka *Americká mise* paroduje novinové články a poukazuje na hamižnost některých podnikatelů. Do kontrastu s vychytralými Američany, kteří dobře vydělají prodejem bavlny Československu, Hausmann klade slepě důvěřivé Čechoslováky. Obyvatelé naší země jsou jim vděční, protože považují koupi za velice výhodou a Američany za dobrosrdečné lidi. Mladý spisovatel v povídce opět uvádí dr. Kramáře, tentokrát bez deformace jeho jména.

Podobu válečných memoárů má povídka *Epilog*, ve které generál československé armády Vítězslav Houdka vypráví o tom, jaké dělal podvody a úskoky v rakousko-uherské armádě jen proto, aby přispěl k zániku Rakousko-Uherska. Jeho argumenty vyznívají značně komicky.

V povídce s názvem *Pamětní deska* se schůze obecní rady hádá o vhodný nápis na pamětní desku Karla Havlíčka Borovského. Hausmann zde zesměšňuje všechny

⁷³ Hausmann, J. Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 154-155.

⁷⁴ Hausmann, J. Z Divokých povídek a jiných próz in *Divoké verše a prózy*. Cit. dílo, s. 155.

politické strany, protože si každá přivlastňuje básníka a nápis formuluje v souladu se svojí politickou orientací, a tak není odhlasováno ani jedno znění nápisu. Obecní rada se proto rozhodne nezasadit pamětní desku a raději si zvýší své platy.

V *Bajce o „zákonu divočiny“* se sejde Zákonomárné Shromáždění divočiny, aby všechna zvířata společně vytvořila spravedlivý zákon, který pro ně bude platit bez výjimky. Autor tu poukazuje na nesmyslnost idealistických tezí. Když zvířata odhlasují, že nesmí v Divočině zabít bližního, hned následující ráno zjistí, že takový zákon nefunguje (slon zahubí tygra, tygr sežere beránka a beránek spase trávu).

Divoké povídky se dočkaly převážně kladného přijetí dobové kritiky. Pozitivně se k dílu stavěl především Emil Vachek v *Nové době*, Karel Hikl v *Naší době*, František Skácelík v *Lumíru*, Václav Brtník ve *Zvonu*. Rozporuplné hodnocení přináší kritiky Antonína Hartla, který se vyjadřoval k *Divokým povídkám* v *Mostu*, dále Bedřicha Václavka v *Československých novinách* a Jana V. Sedláka v *Tribuně*. Nejjobširněji reagoval na povídky Arne Novák v *Lidových novinách* a jeho kritika celkově vyznívá spíše kladně. Právem se můžeme přiklonit k celkovému pozitivnímu hodnocení povídek. Ocenitelné jsou na nich zejména originální nápady, rozmanitá témata, různé stupně komična a nesmlouvavá kritika soudobé společnosti.

7 Závěr

Hausmannovo satirické nadání se plně uplatnilo během první světové války. V epigramech a satirických básních z roku 1915 zaujímal dosti negativní postoj k Rakousko-Uhersku. V květnu 1916 mladý satirik narukoval a tak je jeho kritika rakouské armády plná sarkasmu a ironie, opřena o jeho vlastní zkušenosti z této armády. Válka Hausmanna ovlivnila fyzicky i duševně. Od té doby v jeho názorech a postojích převládal skeptický pohled na svět, který se nezměnil ani po válce. Jeho verše mohly být uveřejněny teprve od počátku léta 1917, kdy byla částečně uvolněna cenzura. Debutoval v časopise *Národ* pod pseudonymem Georges. Zanedlouho psal již i do řady jiných časopisů (*Lidové noviny*, *Červen* a zvláště humoristické časopisy *Nebojsa*, *Smích republiky*, *Šibeničky* a *Kopřivky*).

Po rozpadu rakousko-uherské monarchie se terčem jeho satiry staly poměry v nově vzniklé Československé republice. Československo bylo demokratickým státem, kultura se vyvíjela mnohem svobodněji než za Rakousko-Uherska. Přesto se vznik a vývoj nového státu neobešel bez konfliktů, ať už se jednalo o střet sociálních, národnostních či náboženských zájmů.

Jiří Hausmann se zaměřil na všechny nepřístojnosti, které doprovázely vznik Československé republiky. Odsoudil nadšené reakce na nově vzniklou republiku, které se ozývaly i od odpůrců T. G. Masaryka Viktora Dyka, Karla Tomana a Stanislava Kostky Neumanna. Projevil rovněž ostrý nesouhlas se způsobem práce Revolučního národního shromáždění. Opovrhoval udavačstvím a slepou ziskuchtivostí.

Mladý spisovatel v té době zaujímal objektivní přístup, který se projevoval tak, že jeho satire neunikla žádná politická strana. Hausmannovi připadalo soupeření jednotlivých stran absurdní.

Už v jeho prvotině *Zpěvy hanlivé* z roku 1919 se zcela uplatňuje básníková hra se slovy a rýmy, různě stupňovaný motiv, nadsázka, kontrastnost a komičnost v nejrozličnějších podobách. Ve druhé básnické sbírce *Občanská válka*, která byla vydána posmrtně Otokarem Fischerem, se již Hausmann orientoval levicově. Ve

verších se vysmíval soudobému společenskému uspořádání, jmenovitě podrobil kritice Karla Kramáře, Aloise Rašína, Josefa Svatopluka Machara a Viktora Dyka.

Od roku 1920 Haussmann uveřejňuje také své prózy. *Divoké povídky* (1922) jsou vystavěné na neobvyklém nápadu a na parodii. U všech povídek nás překvapí jejich absurdní konec. Tradičního žánru humoresky autor využívá pouze u několika málo povídek. Jako příprava na jeho další tvorbu působí v *Divokých povídkách* tři prózy s vědeckofantastickým námětem.

Próza ve dvacátých letech u nás je ve znamení lyriky a publicistiky. Haussmann je příkladem druhého typu zaměření prózy, nechává se inspirovat novinovou reportáží a fejetonem především ve své nejrozsáhlejší próze, v *nepravdělném* románu *Velkovýroba ctnosti* (1922), který následuje v jeho tvorbě po *Divokých povídkách*.

Román *Velkovýroba ctnosti* patří k žánrům utopie a satiry, obzvlášť utopie se stává typickým žánrem dvacátých let. Prozaická díla těchto let se vyznačují *proklamativností, přímým vyslovováním myšlenek a zaměřením k budoucnosti*.⁷⁵ Zaměření k budoucnosti se projevuje v utopických prózách, které prožívají svůj rozmach právě ve dvacátých letech. Rozkvět utopického žánru souvisí s první světovou válkou a poválečným obdobím. Utopičnost vždy vzniká z *úsilí nabytí opěrné vnitřní jistoty, již nelze získati během daných okolností*.⁷⁶ Naléhavost utopie zesiluje vývoj moderní civilizace s různými technickými vymoženostmi, které se ovšem mohou stát pro člověka hrozbou. Tyto utopie se vyznačují nejen dobrodružným dějem a vědeckotechnickou domněnkou, ale důležité je pro ně *ideové a mravní hodnocení současnosti*.⁷⁷

Jiří Haussmann ve svém románu *Velkovýroba ctnosti* prostřednictvím žánru utopie podrobuje soudobou společnost ostré kritice. Využívá k tomu parodie různých literárních žánrů. Nechává se sice inspirovat Čapkovým románem *Továrna na Absolutno*, ale v mnohém se s Čapkem rozchází. Haussmannův román je především mnohem adresnější a výsměch v něm je určený konkrétním osobám. Ve *Velkovýrobě ctnosti* zesměšňuje události poválečných a popřevratových let. Kritizuje poválečný

⁷⁵ Lehár, J.; Stich, A.; Janáčková, J.; Holý, J. *Česká literatura od počátků k dnešku*, s. 586.

⁷⁶ Píša, A. M.: Vlna utopičnosti in *Směry a cíle: kritické listy z let 1924-1926*, s. 142.

⁷⁷ Holý J.: Proměny utopie, utopie proměn in *Možnosti interpretace: česká, polská a slovenská literatura 20. století*, s. 151.

šovinismus, postoje jednotlivých politických stran zaměřené proti Rusku a naopak jejich přehnanou náklonnost k zemím západní Evropy. V románu mu jde tak předně o politickou satiru, výsměch naší i zahraniční politice po první světové válce.

Volně navazující epizody satirik soustředí kolem problému morálky. Se sžiravým výsměchem se pouští do tehdejšího společenského uspořádání, poukazuje na materialistické potřeby společnosti, odsuzuje pokrytectví a přetvářku. Kritizuje nároky měšťáckého světa. V románu uplatňuje postupy jako je parodie, karikatura, nadsázka, kontrast a slovní hříčka. Právě s těmito postupy dokázal Haussmann dovedně pracovat.

Ve své satire je konkrétní a neústupný, dokonale znalý dobového kontextu. Je možné se domnívat, že právě proto má pro nás jeho dílo hodnotu. Mladý spisovatel se nebál zesměšnit jakéhokoliv vlivného činitele a vyjádřil vždy svůj vlastní názor. Dokázal hledět na každodenní události s ironickým odstupem a nadhledem.

Haussmannova tvorba je bohužel v současné době takřka neznámá. Začátek dvacátého století nám sice poskytuje pestrou literární tvorbu se spoustou nových jmen a proudů a není snadné se ve všem orientovat, ale ani v této pestré nabídce by nemělo Haussmannovo dílo zůstat bez povšimnutí.

Na závěr uveďme epitaf, který si mladý spisovatel před svou předčasnou smrtí sám napsal (kromě toho žertovného, který uvádím v charakteristice autorovy tvorby). Vyjádřil jím své literární snahy a ambice. Ve své literární činnosti si vždy šel neoblomně za svým cílem, ale přitom mu nikdy nechyběla ironie ani k sobě samému.

*On vždycky proti proudu snažil se plout,
chtěl setřásti tíži rozumu pout,
chtěl velkým být, slavným – blázen a bloud!
Ted' deska tato truchlivá
i jméno jeho přikrývá.⁷⁸*

⁷⁸ Janoušek, P.: Jifi Haussmann (1898-1923) in *Český jazyk a literatura*, s. 84.

Literatura

Primární literatura

- [1] ČAPEK, Karel. *Továrna na Absolutno: Román fejeton*. Vyd. 1. Praha: Erika, 1955. 171 s. ISBN 80-85612-92-5.
- [2] HAUSSMANN, Jiří. *Divoké verše a prózy*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1963. Velkovýroba ctnosti, s. 195-364.
- [3] HAUSSMANN, Jiří. *Divoké verše a prózy*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1963. Z Divokých povídek a jiných próz, s. 127-193.
- [4] HAUSSMANN, Jiří. *Velkovýroba ctnosti*. Vyd. 2. Praha: MF, 1948. Divoké povídky, s. 197-270.

Sekundární literatura

- [1] ADAMOVIČ, Ivan. *Slovník české literární fantastiky a science fiction*. Vyd. 1. Praha: R3, 1995. 349 s. ISBN 80-85364-57-3.
- [2] ČUTKA, Jiří. *O české satíře: Sborník statí*. Vyd. 1. Praha: SPN, 1959. O Jiřím Haussmannovi, s. 279-301.
- [3] HARŠA, Zdeněk. *Literární archiv: sborník památníku národního písemnictví*. Praha: Orbis, 1966. Deníková zповěď Jiřího Haussmanna Jaký jsem, s. 249-252.
- [4] HAŠLER, Karel. *Bílý kvíteček* [online] [cit. 2011-05-02]. Dostupné z WWW: <<http://forum.vojsko.net/viewtopic.php?p=12554>>
- [5] HODROVÁ, Daniela. *Poetika české meziválečné literatury: (Proměny žánrů)*. Vyd. 1. Praha: ČS, 1987. Utopie, s. 80-104.
- [6] HOLÝ, Jiří. *Možnosti interpretace: česká, polská a slovenská literatura 20. století*. Vyd. 1. Olomouc: Periplum, 2002. Proměny utopie, utopie proměn. ISBN 80-86624-02-1.
- [7] JANOUŠEK, Pavel. Jiří Haussmann (1898-1923). *Český jazyk a literatura*. 1983/84, roč. 34, č. 2, s. 84.
- [8] LEHÁR, Jan; STICH, Alexandr; JANÁČKOVÁ, Jaroslava; HOLÝ, Jiří. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. ISBN 978-80-7106-963-8.

- [9] MATUŠKA, Alexander. *Továrna na Absolutno: Román fejeton*. Vyd. 9. Praha: ČS, 1962. Doslov *Továrna na Absolutno*, s. 168-173.
- [10] MOCNÁ, Dagmar; PETERKA, Josef. *Encyklopedie literárních žánrů*. Vyd. 1. Praha-Litomyšl: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.
- [11] NEFF, Ondřej. *Něco je jinak: [komentáře k české literární fantastice]*. Vyd. 1. Praha: Albatros, 1981. Život krátký a slavný, s. 139-157.
- [12] NOVÁK, Arne. Velkovýroba ctnosti. *Lidové noviny*. 1922, roč. 30, č. 649, s. 7.
- [13] OPELÍK, Jiří a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, díl 1. A-G*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1985. 900 s.
- [14] OPELÍK, Jiří a kol. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce, díl 2, sv. 1. H-J*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1993. 589 s. ISBN 80-200-0468-8.
- [15] PAVERA, Libor; VŠETIČKA, František. *Lexikon literárních pojmů*. Vyd. 1. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 422 s. ISBN 80-7182-124-1.
- [16] PEŠTA, Pavel. *Satirik převratu Jiří Haussmann*. Vyd. 1. Brno: Atlantis, 1999. 285 s. ISBN 80-7108-188-4.
- [17] PÍŠA, Antonín Matěj. *Směry a cíle: kritické listy z let 1924-1926*. Praha: Svoboda a Solař, 1927. Vlna utopičnosti, s. 142-151.
- [18] POHORSKÝ, Miloš. *Továrna na Absolutno; Krakatit*. Praha: Československý spisovatel, 1982. První utopické romány Karla Čapka, s. 459-474.
- [19] SVOZIL, Bohumil. *Divoké verše a prózy*. Vyd. 1. Praha: Československý spisovatel, 1963. Úvodem, s. 5-20.